

»Učiti administraciju«: školovanje javnih službenika u 18. stoljeću

Ivana Horbec*

UDK 35.084:378.35(497.5)"17"
Izvorni znanstveni rad (original scientific paper)
Primljeno 6. 10. 2009.
Prihvaćeno 4. 12. 2009.

Autorica preispituje promjene u metodologiji obrazovanja javnih službenika u 18. stoljeću potaknute afirmacijom vladareva suvereniteta tijekom ranoga novog vijeka te profesionalizacijom i specijalizacijom državne uprave. Na temelju relevantne literature i arhivske građe analizira nove mogućnosti obrazovanja javnih službenika u Habsburškoj Monarhiji, osobito u Banskoj Hrvatskoj, ostvarene reformom pravnih studija i osnutkom zasebnih visokoškolskih institucija, kao i razvoj novih kriterija kvalifikacija za javnu službu. Ujedno tadašnji sustav obrazovanja javnih službenika komparira sa suvremenim tendencijama u Europi.

Ključne riječi: Banska Hrvatska, Habsburška Monarhija, 18. stoljeće, povijest visokoga školstva, povijest javne uprave, razvoj činovništva

---

* Dr. sc. Ivana Horbec, Institut za povijest, Zagreb (Institute for History, Zagreb)

1. Uvod: državna uprava i javni službenici

Raspravljajući o poželjnim karakteristikama javnih službenika, Mattheus Drummer, sin štajerskoga javnog službenika s dugogodišnjim stažem, sredinom 17. stoljeća postavio je i pitanje koje će biti predmetom mnogobrojnih diskusija tijekom narednih 150 godina.¹

Njegove riječi upućene svim »valjanim službenicima«, ali i vladarima koji ih biraju i imenuju, odaju značajnu tendenciju u razvoju javne službe tijekom ranoga novog vijeka: »sretno rođenje«, i po talentu i prema podrijetlu, prestaje biti jedina norma pri oblikovanju kriterija izbora javnih službenika, a skromnim se koracima kao važni kriteriji počinju isticati znanje i iskustvo – obrazovanje i praksa. I sama potreba pitanja koje Drummer postavlja – pitanja o nužnosti učenosti – nagovještava jedan od esencijalnih aspekata rasprave o prirodi javne službe tijekom 17. i 18. stoljeća. Upravo u navedenom razdoblju takva rasprava postaje uobičajena: dok su sve do 17. stoljeća adresati teoretske literature o principima vladavine i javne službe bili isključivo vladari, od 17. stoljeća nadalje nailazi se na sve više traktata s temama *de ministro* i *de legato* (Holtz, 2002: 29–30; Hattenhauer, 1980: 85). Kao što je to i s citiranim Drummerovim djelom *Der Volkommene Regiments- und Staatsbeamte*, ti se pravno-didaktički spisi usmjeravaju na ulogu službenika u upravi i njegov odnos prema vladaru te, razrađujući kriterije sposobnosti i ponašanja javnih službenika, pružaju teoretske temelje postavki kvalifikacijskih normi za prijam pojedinaca u javnu službu.²

Autori tih pravno-didaktičkih spisa, a njih će slijediti i najviši državnici i vladarevi savjetnici, veliko su značenje u pripremi za javnu službu pridavali upravo poticanju obrazovanja za sve obuhvatnije potrebe državne uprave i osmišljavanju metodologije takvoga obrazovanja, pri čemu je vladar istican kao glavni i poželjni arbitar napretka na tom polju. Raspra-

¹ »Zbog čega je poželjno, pa čak i nužno, da visoki dužnosnik bude učen? Nema sumnje da za to, kao i za sve ostale visoke stvari, čovjek mora biti rođen sretnim te biti obdaren od zvijezda ili nebeskih djela. I priroda mora stajati uz nas i obdariti nas; jer kad je ona protiv nas, uzaludni su sav naš trud, briga i marljivost – značilo bi to graditi građevinu bez temelja, sijati na kamenju i stijenama, plivati protiv struje jake rijeke. Uz pripremu kojom smo nagrađeni rođenjem i uz darove prirode postoje još dvije stvari koje služe stjecanju te umjetnosti i poželjno je oblikuju: to su znanost i iskustvo.« Drummer, v. Pabenbach, 1654: 21–22.

² Takva su, na primjer, djela *Exercitatio politica de boni consilarii in republica munere* Hermana Conringa (1652) i *Der kluge Beamte oder Informatorium juridicum officiale*, opširno djelo Christiana Heinricha Schwesena u sedam svezaka, objavljeno pod pseudonimom Germanum Philoparcum (1701–1752).

va o nužnosti obrazovanja, a osobito praktičnog obrazovanja za potrebe rastuće državne moći ranonovovjekovnih apsolutnih monarhija, svoj će vrhunac doživjeti u 18. stoljeću – razdoblju koje će se u cijeloj Europi nazivati i »pedagoškim stoljećem« (Grimm, 1987: 95). Tijekom 18. stoljeća prijedlozi teoretičara pronaći će recepciju kod europskih vladara, njihovih savjetnika i intelektualne elite te će postati čest predmet rasprave dvorskih krugova o unutarnjoj politici. Stoga tijekom toga razdoblja primjećujemo znatan angažman vladara i državnih tijela na osmišljavanju metodologije školovanja javnih službenika pod egidom *praktičnosti* i *korisnosti*, a širom Europe otvara se niz novih mogućnosti izučavanja profesija u službi države, vladara i javnosti.

Prve je organizirane korake na tom polju poduzeo Petar Veliki u Rusiji početkom 18. stoljeća, kad je osnovao niz plemićkih akademija i liceja radi pripreme mladića plemićkoga staleža za državnu vojnu i civilnu službu (Meehan-Waters, 1993: 85–86). Ubrzo potom, 1727., Friedrich Wilhelm I. u Prusiji je na sveučilištima Halle i Frankfurt osnovao upravne studije – prve visokoškolske ustanove namijenjene isključivo obrazovanju civilnih službenika (Walker, 1978: 236–237). Slične se tendencije nekoliko desetljeća poslije primjećuju i u Habsburškoj Monarhiji, gdje su tijekom vladavine Marije Terezije od polovine stoljeća reformirana četiri fakulteta Bečkoga sveučilišta te je osnovano nekoliko plemićkih akademija i katedri upravnih znanosti. Istočni dio Monarhije pritom nije mnogo zaostajao – reformirano je Sveučilište u Trnavi, najznačajnija visokoškolska ustanova u Ugarskoj, a specijalistički upravni studiji osnovani su 1760-ih u Szencu,³ na posjedu grofova Esterházy, i u Varaždinu. Nove mogućnosti obrazovanja dopunjene su i osnutkom drugih specijalističkih visokih škola – inženjerskih, medicinskih, nautičkih ili učiteljskih, što je ujedno i znatno utjecalo na daljnju profesionalizaciju javne službe. Usporedo s angažmanom vladara i državnih tijela na tom polju javlja se i promjena u shvaćanju javne službe u očima javnosti, a s njome i pozitivna recepcija provedenih reformi. Tako je, na primjer, Moldavija 1770. podnijela peticiju ruskoj carici Katarini II. da donese zakon po kojem bi zabranila napredovanje u službi plemićkih sinova koji nisu »učili administraciju« (Georgescu, 1971: 127, bilj. 13) – *administracija*, dakle, tada postaje *znanost koja se uči*, a njezino se izučavanje počinje nametati kao osnovni kriterij prijma kandidata u javnu službu.

³ Njem. Warburg, danas slovački grad Senec.

No, razvoj metodologije školovanja javnih službenika gotovo je nemoguće shvatiti izvan konteksta razvoja državnih funkcija u ranome novom vijeku općenito – ta se dva procesa međusobno prožimaju, uvjetuju i potiču daljnji napredak, jer se s ekstenzijom državnih funkcija javlja i rastuća briga za podučavanje i konkretnu aplikaciju »praktičnih« znanosti, kao što su bile pravne, ekonomsko-političke ili tehničke znanosti, a s novim mogućnostima obrazovanja civilna se državna služba profesionalizira i specijalizira.

Tijekom ranoga novog vijeka većina europskih monarhija, s većom ili manjom dinamikom i u različitom povijesnom trajanju, prolazi kroz proces preobrazbe u aktivne države s institucionaliziranom vlasti koja djeluje u ime monarha. U tom se procesu pod okriljem vladara stvara protomoderna uprava kao okvir za javnu političku akciju, a uloga državne uprave intenzivira se u društvenoj, gospodarskoj i kulturnoj domeni, pri čemu se kao ključno nastojanje javlja koncentracija političke moći u rukama suverena i centralizacija autoriteta, a personalni karakter autoriteta počinje zamjenjivati država kao koncept i realna moć.⁴ Kao rezultat oblikuju se apsolutne monarhije, prethodnice modernih europskih država: u Francuskoj su ključne reforme za razvoj apsolutne monarhije provedene u vrijeme Louisa XIV. (1643.–1715.), u Prusiji u vrijeme Friedricha Wilhelma I. (1713.–1740.) i Friedricha II. (1740.–1786.), u Rusiji za vrijeme Petra I. (1689.–1725.) i Katarine II. (1762.–1796.), a u Habsburškoj Monarhiji prve je korake u tom smislu poduzeo Leopold I. (1655.–1705.) da bi integraciju države proveli Marija Terezija (1740.–1780.) i Josip II. (1780.–1790.). Te su reforme poticane prvenstveno fiskalnim i ekonomsko-političkim interesima vladara, no od druge polovine 18. stoljeća, osobito pod utjecajem ideja prosvjetitelja, tim će se interesima pridružiti i interesi socijalnog karaktera, kao što su bili uređenje položaja seljaštva urbarskim regulacijama, reforme školstva i jedinstvena državna obrazovna politika ili napredak javnoga, državno kontroliranoga zdravstva. Ekstenziji državnih funkcija neminovno se morala prilagoditi i javna uprava, koja upravo u tom razdoblju dobiva obrise modernih državnih struktura: odvajaju se izvršna vlast od zakonodavne vlasti, uređuje se hijerarhija lokalne i državne uprave i utvrđuju mehanizmi kontrole uprave, definiraju se obveze i ovlasti upravnih tijela, kristaliziraju se kriteriji upravne prakse i

⁴ O razvoju države i javne uprave u ranome novom vijeku postoji brojna literatura. Za komparativnu perspektivu usp. npr. Anderson, 1989, Finer, 1999, te Scott, 1990. Težište na srednjoj Europi imaju djela Stolleisa, 1990, Kunischa, 1999, Raeffa, 1983, i Szaboa, 1994. Za Englesku usp. Behrens, 1985.

administrativne procedure te se provodi podjela rada i specijalizacija pojedinih grana uprave.

Iste se tendencije u 18. stoljeću primjećuju i u Banskoj Hrvatskoj, tj. u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji. To je razdoblje, a osobito razdoblje vladavine Marije Terezije i Josipa II., u hrvatskoj historiografiji ostalo zabilježeno kao razdoblje intenzivnih reformi institucionalne strukture zemlje, kojima je upravni mehanizam Banske Hrvatske toliko izmijenjen da bi se s pravom moglo tvrditi da počinje poprimati elemente »modernosti«. Zbog prekida kontinuiteta ratovanja s Osmanskim Carstvom i jasnoga razgraničenja civilnoga i vojnoga područja postavljene su jasne smjernice integracije uprave Banske Hrvatske u upravnu strukturu Monarhije: u nekoliko je navrata provedena porezna reforma, reorganizirana je županijska uprava, provedene su urbarske, obrazovne i zdravstvene reforme, a 1767. osnovan je i prvi dikasterij izvršne vlasti u Hrvatskoj – Hrvatsko kraljevsko vijeće (*Consilium Regium in Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae; Consilium Regium Croaticum*), sve s ciljem kontroliranog angažmana državnih struktura na poticanju društvenog i gospodarskog razvoja zemlje.⁵ Upravo je osnutak Hrvatskog kraljevskog vijeća donio najznačajnije promjene u upravnoj praksi Banske Hrvatske. Vijeće je preuzelo upravne i izvršne ovlasti od Hrvatskoga sabora i djelovalo je kao stalni dikasterij na temelju kraljevske upute s definiranim ovlastima i pravima, pri čemu je preuzelo uobičajene modele rada tadašnjih dikasterija: kontinuirana zasjedanja, specijalizaciju posla unutar pojedinih povjerenstava (povjerenstva za fiskalnu politiku, školstvo, zdravstvo, urbar, računovodstvo, gospodarstvo itd.), obvezu prikupljanja statističkih podataka te jasnu kadrovska politiku.⁶

Kao jedna od posljedica takvih upravnih reformi i angažmana državnih struktura na poticanju gospodarskog i društvenog napretka javljaju se i znatnije potrebe za profesionalnim javnim službenicima kojih bi djelatnost odgovarala zahtjevima rastuće državne moći. Te su potrebe bile dvojake. S jedne strane, s obzirom na centralizaciju autoriteta u upravi, glavni teret stvaranja moderne države preuzimaju pravnici, a osnovna intenci-

⁵ O reformama u Hrvatskoj tijekom 18. stoljeća, s naglaskom na razdoblje Marije Terezije, usp. Horbec, 2009.

⁶ O strukturi Hrvatskog kraljevskog vijeća i njegovu značenju u upravnoj praksi Banske Hrvatske v. Horbec, 2009: 204–220; o razlozima osnutka Vijeća i njegovoj uputi v. Horbec, 2007: 47–263. Uputa za Hrvatsko kraljevsko vijeće (*Instructio pro Nostro in Regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae instituto Consilio Regio*) nalazi se u HDA-12, kut. 1., A1/1767. Originalni tekst upute objavio je Herkov, 1968: 216–230. Prijevod te upute koji je 1861. izradio Jakov Užarević objavio je Pandžić, 1976/7: 185–205.

ja vladara u osmišljavanju obrazovanja pravника postaje pretpostavljanje javnoga prava običajnim pravima u svrhu javnoga etabliranja vladareve suverenosti. S druge strane, ekstenzija upravnih zadataka države postavila je i imperativ obrazovanja stručnjaka u državnoj upravi, kao što su to bili inženjeri, liječnici, učitelji, računovođe ili kancelarijski službenici.

2. Tradicija i *utilitas*

Metodologija školovanja javnih službenika u Habsburškoj Monarhiji nije bila definirana ni u praksi, a ni po kriterijima prihvata u javnu službu sve do druge polovine 18. stoljeća. Javni službenici bili su uglavnom malobrojni i nespecijalizirani, a njihova se priprema za civilnu službu temeljila na tradicionalnom skolastičkom obrazovanju koje su pružale ustanove pod pokroviteljstvom isusovačkoga reda. Mogućnosti visokoga školstva su, dakako, postojale, no ne i mogućnosti praktičnoga obrazovanja za potrebe javne uprave. U zapadnom dijelu Monarhije, tj. u austrijskim i češkim nasljednim zemljama, sveučilišta su postojala u gotovo svakoj pokrajini: Praško sveučilište (osnovano 1556., ujedno i najstarije u Monarhiji), u Olomoucu, Beču, Grazu, Innsbrucku, Linzu. U zemljama krune sv. Stjepana jedino je sveučilište bilo u Trnavi, osnovano 1635., koje je 1777. preseljeno u Budim.⁷ Sva su sveučilišta bila vezana uz isusovačke centre i uglavnom su omogućivala studij filozofije, koji se smatrao temeljnim studijem, te teologije kao najviše discipline jer je osiguravala obrazovanje svećenstva, a tek poneka i studij prava. U Banskoj Hrvatskoj, iako će Zagreb 1669. od Leopolda I. dobiti sveučilišne povlastice (Dobronić, 2004: 32 i dalje), visokih studija nije bilo pa je hrvatska mladež bila upućena na inozemna sveučilišta. Višu naobrazbu u Banskoj Hrvatskoj ipak su pružale isusovačke gimnazije u Zagrebu (osnovana 1606.), Rijeci (1627.), Varaždinu (1636.), Požegi (1707.) i Osijeku (1729.) te pavlinska gimnazija u Lepoglavi, osnovana 1582., koju su 1644. preuzeli isusovci (Jembrih, 2004: 45; Trstenjak, 1998: 120; Tkalčić, 1888: 88–90). Te su gimnazije uređene prema jednoobraznom modelu isusovačkih gimnazija, a na njima se tijekom šest godina predavalo po nastavnoj osnovi *Ratio et institutio studiorum*.⁸ Gimnazije su pružale osnovna znanja latinskog, povijesti, geogra-

⁷ O školstvu u Ugarskoj usp. Fináczy, 1899.

⁸ Opširno o načinu obrazovanja u gimnazijama v. Rački, 1927: 13 i dalje.

fije i matematike, ali su vrlo često uključivale i trogodišnji studij filozofije (logike, fizike i metafizike), koji je bio priprema za više studije.⁹

Kao idealno obrazovanje budućih javnih službenika smatralo se pravno obrazovanje, a ono se moglo steći na različite načine. Plemstvo s namjerom ulaska u civilnu službu uglavnom je završavalo gimnazije, u kojima se osim s općom humanističkom naobrazbom upoznavalo i s osnovnim pravnim znanostima potrebnima za posao u javnoj službi.¹⁰ Neki su se odlučivali i na studij filozofije kao pripremu za daljnju specijalizaciju na studijima teologije, prava i medicine. Niže plemstvo, koje je zaposjedalo većinu lokalnih upravnih službi, znanje o tehnikama upravljanja i o zemaljskom pravu učilo je prvenstveno iz prakse. Onaj koji je barem kratko vrijeme proveo na studiju i naučio nešto latinskog već se smatrao literatom – učenim čovjekom – i bio je pogodan za svaku službu (Tóth, 1996: 154). Više plemstvo ili bogatije srednje plemstvo radi mogućnosti zapošljavanja na višim upravnim funkcijama i u centralnim institucijama priuštilo si je studij prava na nekom od sveučilišta Monarhije – uglavnom su to bila sveučilišta u Beču ili Grazu ili pak Sveučilište u Trnavi.

No, studij prava na isusovačkim sveučilištima u Monarhiji uglavnom je počivao na učenju rimskog, kanonskog i građanskog prava, ali ne i na pravnim običajima zemlje, pa je školovanje nužno moralo biti dopunjeno i nekom vrstom podučavanja zemaljskog prava. Najbolja javna obrazovna institucija za pravnu naobrazbu službenika zemalja krune sv. Stjepana bilo je Sveučilište u Trnavi s tradicijom katedre za *jus patrium theoreticum*, u okviru koje su se podučavale osnove ugarskoga prava na temelju *Tripartituma* i zaključaka Ugarskoga sabora.¹¹ Takva je teorija ipak trebala biti proširena i praksom – u Ugarskoj je postojala institucija *patvaria*, višegodišnje prakse kod nekog od službenika u pravosuđu ili u izvršnim instituci-

⁹ Sustav školovanja, po primjeru Bečkog sveučilišta, ukratko je izgledao ovako: studij se započinjalo s gimnazijom, koja je trajala šest godina. Nakon toga se upisivala trogodišnja filozofija i po završetku dobivao naslov *baccalaureatus* i *magister*. Tek po završetku filozofije odlazilo se na tri ostala fakultetska smjera: medicinu, pravo ili teologiju, nakon čega se dobivalo naslov doktora. Kiss, 2000: 11.

¹⁰ Heilauf, 2006: 30–31. Za zagrebačku gimnaziju v. npr. Buntak, 1996: 379–380, te Dobronić, 2004: 13 i dalje; za riječku Rački, 1927: 23–24.

¹¹ V. npr. svjedodžbu Baltazara Bušića o položenom zemaljskom pravu na Trnavskom sveučilištu. DAZ-819, kut. 1., no. 11. *Tripartitum* je uobičajeni naziv djela Istvána Verböczyja *Decretum Latino-Hungaricum, Juris consuetudinarii ...* [1514.], kodifikacije prava zemalja krune sv. Stjepana. Zaključci Ugarskoga sabora u punom su opsegu objavljeni nakon svakog saborskog zasjedanja (*Corpus juris Hungarici seu Decretum generale inclityi regni Hungariae partiumque eidem annexarum*).

jama (Fallenbüchl, 1984: 214). Na drugim sveučilištima nije se podučavalo zemaljsko pravo – čak se ni na Sveučilištu u Beču sve do druge polovine 18. stoljeća nije moglo učiti pravo Svetoga Rimskog Carstva (Khavanova, 2006a: 100). Oni koji su si to mogli priuštiti uzimali su i privatne satove zemaljskog prava – u takvo su školovanje, na primjer, uložili braća Petar i Nikola Škrlec te Ivan Patačić tijekom studija u Beču (Dočkal, 1996: 311, 315). U Ugarskoj je Namjesničko vijeće zbog potreba školovanja svojeg osoblja sredinom stoljeća počelo organizirati i »ustanove za obrazovanje savjetnika« kao neku vrstu treninga za mlade magnate s aspiracijama za rad u kraljevskoj službi, pri čemu su ti mladići sudjelovali na sjednicama Vijeća bez prava glasa. Ipak, takva se praksa nije dugo održala (Fallenbüchl, 1989: 63–64).

Od javnih službenika u Banskoj Hrvatskoj vrlo su rijetki oni koji su završavali pravne studije. S obzirom na to da se za obavljanje javne službe ponajprije tražilo iskustvo u pravnim predmetima, obrazovanje su, vjerojatno iz financijskih razloga, dobivali na tadašnjim isusovačkim gimnazijama u zemlji. Čak i od onih koji su odlazili na strana sveučilišta mali se broj njih odlučivao na studij prava nakon završene filozofije. Od hrvatskih studenata u Trnavi ogromna većina svjetovnih studenata završavala je samo filozofiju – kao studenti prava kroz cijelo 18. stoljeće javljaju se tek zagrebački građanin Adam Balog, kasniji protonotar Baltazar Bušić, Antun Protulipac iz Varaždinske županije te prisjednik Sudbenoga stola Ivan Šimun Mesić, koji je slušao samo neka predavanja.¹² Na Bečkom sveučilištu studiralo je uglavnom svećenstvo, no mnogo je pojedinaca slušalo filozofiju, često i bez naznake da su je i završili – neki od njih su Baltazar Bedeković, protonotar i kasniji predsjednik Sudbenoga stola, potom prisjednik Sudbenoga stola Andrija Ferk, Josip Habjanek i podžupan Zagrebačke županije Matija Bornemisza ili Stolneković (Bognár Kissné, 2004: 365f). Mladići iz Zagrebačke ili Varaždinske županije često su odlazili i na Sveučilište u Grazu, koje je ujedno bilo i najbliže katoličko sveučilište. No, od njih je 49% upisalo filozofiju, 41% gimnazije, 10% teologiju, a tek 1% pravo (Varga, 2004: 38–39). Ipak su u inozemstvo odlazili tek rijetki. Svjesni su toga bili i školovaniji suvremenici, kao što su bili svjesni i važnosti obrazovanja javnih službenika Banske Hrvatske na visokim školama. Stoga je i Nikola Škrlec Lomnički (1729.–1799.), kasniji protonotar i savjetnik Hrvatskoga kraljevskog vijeća, tijekom svojeg studija u Beču u raspravi *Četvrti dijalog*

¹² Popis studenata v. u: Bognár, 2002.

preporučio hrvatskim plemićima da ulože u školovanje svoje djece kojima su namijenili karijeru u javnoj službi.¹³

No, s razvojem državne uprave i ekstenzijom upravnih zadataka ranonovjekaovnih monarhija u obrazovnoj politici europskih vladara, pa tako i onoj bečkoga dvora, primjećujemo dvije osnovne tendencije. Prva je svakako usko povezana sa sekularizacijom, pri čemu možemo pratiti pokušaje da se studiji koji su potrebni za javnu službu oduzmu iz ruku isusovačkoga reda i stave pod državnu kontrolu. Druga, izrazito važna za daljnji razvoj obrazovanja javnih službenika, jest tendencija usmjerivanja obrazovanja na sadržaj koji pogoduje interesima vladareve suverenosti s ciljem formiranja »sposobnih i lojalnih« službenika javne uprave.

Pitanje preuzimanja kontrole nad obrazovanjem u državi od strane vladara povlačilo je pitanje prava državne intervencije u obrazovnu politiku. Iako to pravo svoje podrijetlo vuče iz antike – još je Aristotel isticao da se pravo zakonodavstva i države na regulaciju obrazovanja ne smije negirati (Gerloff, 1937: 22), u cijeloj je Europi, a osobito u katoličkim državama, školstvo tradicionalno bilo vezano uz crkvenu organizaciju i nije ostavljalo mnogo prostora intervenciji sekularne uprave. S obzirom na to da država nije imala potrebnu infrastrukturu da preuzme kontrolu nad obrazovanjem, sudjelovanje crkvenih institucija u obrazovanju smatralo se logičnim i poželjnim. S razvojem državne uprave otvorile su se mogućnosti upravljanja školstvom pa se tijekom 17. i 18. stoljeća u cijeloj Europi može pratiti pojačana aktivnost vladara i javnih institucija na organizaciji i kontroli obrazovanja, koja će ipak tek nakon ukidanja isusovačkoga reda 1773. doživjeti vrhunac u oblikovanju državnoga školstva.¹⁴ Poticaj u tom smjeru stigao je iz protestantskih zemalja, gdje su vladari od kraja 17. stoljeća obrazovanje postavljali kao državno pitanje i preuzimali inicijativu osnutka sveučilišta, prvenstveno zbog sve većih zahtjeva za obrazovanim javnim službenicima. Pritom se protestantska sveučilišta moderniziraju i

¹³ »... budući da nema nade za odgoj naše mladeži u domovini, neka se takvi svom snagom i na svaki način potrude nagovoriti što više građana da djecu šalju na studij u inozemstvo. Da, to je teško i zbog rizika i zbog troškova; školovanje u inozemstvu na lošem je glasu i zbog mogućnosti da se djeca iskvaru; ali onaj tko bolje razmisli lako će se složiti s ovom preporukom, samo ako se sjeti da se rizicima i lošim utjecajima može suprotstaviti mudrost, a da će troškove nadoknaditi učenici sami, jer se i to može naučiti kao i druga umijeća.« Citat iz Škrlečeva djela *Četvrti dijalog. Za politiku, a potom o domovinskoj politici ili Kako se živi u Hrvatskoj* (prev. N. Jovanović). Škrlec, 1999: 37.

¹⁴ O obrazovnoj politici u Habsburškoj Monarhiji i u Prusiji v. Melton, 1988. O državnom školstvu u Bansknoj Hrvatskoj u 18. stoljeću v. Cuvaj, 1907; usp. i Horbec, 2009: 110–121.

postaju centri obrazovanja ne samo za pastore nego i za pravnike, fizičare i druge znanstvenike (Raeff, 1975: 1232). U katoličkim zemljama, a osobito u Habsburškoj Monarhiji kao centru protureformacijske tradicije sa simbiotskim odnosom Katoličke crkve i dinastije, taj se proces intenzivirao tek tijekom 18. stoljeća. U Beču od kraja Rata za španjolsko nasljedstvo jača trend antikurijalizma i antijezuitizma pod utjecajem talijanskog reformskog katolicizma (Kovács, 1983: 37–38), da bi razdoblje vladavine Marije Terezije bilo obilježeno upravo reformskom aktivnošću na područjima dotad isključivo crkvene ingerencije. Od 1750-ih kao najistaknutiji crkveni reformatori u Beču se spominju jansenist Ludovico Muratori, benediktinac Johann Baptist di Gaspari, bečki nadbiskup Johann Joseph v. Trautson, ljubljanski biskup Johann Karl von Herberstein i biskup Passaua Joseph Maria von Thun. Već sam spomen njihovih titula dokazuje da se ovdje radilo o ljudima u vrhu monarhijske crkvene hijerarhije, koji će svojom posredničkom ulogom omogućiti stvaranje kompromisa između papinske kurije i Marije Terezije (Melton, 1988: 79–80). Reformama se od sredine stoljeća stvarala institucionalna podloga za upravljanjem školstvom – prvo osnutkom centralne institucije na dvoru (*Hofcommission in Religionsachen*, 1760. i *Studienhofcommission*) (Walter, 1938: 356–357), a potom i osnutkom povjerenstava pri lokalnim institucijama izvršne vlasti.¹⁵ Od sredine stoljeća školstvo u Monarhiji sve se češće definira kao državno političko pitanje, važnost kojega su osobito isticali teoretičari kameralizma, ali i koje je potvrdila sama Marija Terezija 1770., ustvrdivši da »školstvo jest i ostaje *politicum*« (u suprotnosti s *ecclesiasticum*) (Walter, 1938: 353).

Usporedo s pokušajima uspostavljanja državne kontrole nad školstvom počinje se isticati i *utilitas*, tj. potreba osmišljavanja korisnoga, praktičnoga obrazovanja za potrebe države. Ključnu ulogu u profesionalizaciji obrazovanja, kako onog visokog, tako i osnovnog, odigrao je utjecaj pijetizma, pokreta njemačkog protestantizma. Kao pokretači društvene reforme, sljedbenici pijetizma promovirali su, uz osnovni uvjet intenzivne kontrole države nad školstvom, i uvođenje praktičnih predmeta u školstvo, kao što su to bile upravne znanosti, računovodstvo, prirodoslovna povijest, mehanika i slično.¹⁶ Osobito se naglašavala važnost stručnosti u javnoj

¹⁵ U Banskoj Hrvatskoj Hrvatsko kraljevsko vijeće uputom je obavezano na brigu o obrazovanju mladeži, a od 1776. podređeno mu je Vrhovno školsko ravnateljstvo na čelu kojeg je bio Nikola Škrlec. O djelatnosti Vijeća u obrazovnoj politici usp. Horbec, 2009: 117–121.

¹⁶ O pijetističkoj pedagogiji i njezinu utjecaju na obrazovnu politiku u Habsburškoj Monarhiji i Prusiji v. Melton, 1988.

službi, koju dotadašnje obrazovanje nije osiguravalo. Snažnu recepciju takvog pristupa nalazimo i u Monarhiji u vrijeme Marije Terezije. Tako se Wenzel Kaunitz, državni kancelar i jedan od najutjecajnijih savjetnika Marije Terezije, 1760. zalagao da obrazovanje plemstva bude temeljeno više na »praktičnim« nego na »spekulativnim« znanjima, jer je za državu bilo »važnije obrazovati korisne građane nego svjetski poznate znanstvenike« (Grimm, 1987: 116–118). Sličan stav primjećuje se i kod cara Josipa II., koji je u jednoj svojoj odluci iz 1782. istaknuo da »studiji trebaju koristiti za obrazovanje državnih službenika, a ne za dobivanje znanstvenika« (prema Heindl, 1991: 96). U Hrvatskoj je kanonik Baltazar Adam Krčelić upravo nedostatak stručnosti javnih službenika smatrao osnovnim razlogom loše kvalitete uprave Banske Hrvatske, pa će tako u djelu *Notitiae praeliminare* oštro kritizirati školovanje javnih službenika.¹⁷

Upravo prožimanje kvalitetnoga školovanja i dobre uprave dat će i osnovni poticaj državi da sama preuzme i organizira obrazovanje budućih javnih službenika. Osim poticanja »korisnih« znanosti, osobita se važnost pridavala podučavanju *prava*, znanosti poželjne za karijeru u državnoj službi. No, intervencije u pravno obrazovanje nisu imale cilj isključivo formirati *sposobne* javne službenike, nego su interesi vladara na tom polju bili mnogo dublji: formiranje *lojalnih* javnih službenika te svojevrсно ulaganje u obračun suverena sa staleškim partikularizmima u lokalnoj upravi. Utilitaristički pristup obrazovanju pritom je postao i metodom socijalne i političke discipline – tako je ugarski plemić Krsto Niczky krajem 1760-ih obrazovanju dao veliku ulogu upravo na tom polju.¹⁸

¹⁷ »Usljed zanemarivanja dobrih i korisnih nauka držim da se to zlo rodilo. Hranili smo se metafizičkim sitnišem, a ni misliti nije se smjelo na nauke o državi, politici, vojničkim, gospodarskim prilikama i uopće o javnom pravu; pripovijedalo se, da su to heretičke stvari. Tako i danas za našeg sjećanja. Bilo je dovoljno poznavanje obične gramatike, da se zna govoriti, prepirati i vikati u pitanjima o predmetima, kojih se ne razumijemo. Dapače mnogi drže, da biće i vrijednost kreposti stoji baš u lukavštini, tako da se mnogi ne stide javno se pohvaliti, kako su drugoga prevarili, pa se ponose svojim zlobnim i sramotnim djelima. To je plod skolastičkih mudrolija. Nećemo uzeti za konjara čovjeka, koji ne pozna konje, niti za ovčara čovjeka, koji ne pozna ovaca, niti za vinogradara čovjeka, koji nije vidio loze, a traži se da držimo najboljim vladarima one koji se nisu nikada bavili onim naukama koje nas jedine uče kako se vlada ljudima i kako se vrše javne službe.« Citirano prema: Maurović, 2001: 829.

¹⁸ »Javne škole ne može se drugačije promatrati nego kao rasadišta, gdje se obrazuju subjekti potrebni za javnu upravu i oblikuju tako da vladaru i državi na raspolaganju budu sposobni službenici za upravu ili promicanje njegove službe.« Citirano prema: K. Niczky, *Planum Universitatis Regiae in der königlichen Freystadt Ofen*, MOL-MKK-A1, 439ex1769.; Fináczy, 1899: 397.

Promicanje službe vladaru i interesa države postaje, dakle, jedan od osnovnih ciljeva usmjerenoga obrazovanja, a u središtu takvih interesa nalazila se pravna znanost. S razvojem i širenjem teorije prirodnoga prava tijekom 17. stoljeća u Europi pravo postaje jedna od vodećih znanosti, a tu ulogu zauzimat će i idućih 150 godina. Dok je u humanizmu pravna znanost obuhvaćala povijesno-filološko istraživanje rimskoga prava, s razvojem države pravo se politiziralo, a glavno zanimanje pravnik postaju unutarnjodržavni upravni i ustavni problemi (Schmidt-Biggemann, 1996: 408). U tom procesu nastaje nova veza između države i pravosuđa, a izgradnja ranonovovjekovne države s vlastitim upravnim aparatom, vojskom i diplomacijom dovela je i do stvaranja novoga područja prava vezanog direktno za državu: javnoga prava (*jus publicum*).¹⁹ Javno pravo neposredno je podvrgnuto političkim odlukama koje ga formiraju, protkano je pitanjima carstva, cara i staleža. Teoretičari javnoga prava usredotočili su se na koncentraciju uzurpiranog najvišeg autoriteta i ono u svojoj biti nije toliko vezano uz pravosuđe, koliko uz političku moć. Za praktične potrebe ono je izjednačeno s upravnim pravom: reguliralo je jurisdikcije, organizacije i aktivnost izvršne vlasti vladara, a tradicionalno pravo potiskivalo u sferu privatnog (Rosenberg, 1958: 47). Javno pravo, kojim će se u tom razdoblju utvrditi odnosi između vladara i staleža, i etablirati suverenost vladara, postaje temelj na kojem će se razviti ranonovovjekovna država i integrirati postojeća tradicionalna i običajna prava. U formiranju državne uprave i pravosuđa vladar postaje ovisan o pravno obrazovanim službenicima, no za njihovu su naobrazbu postojeći pravni fakulteti integrirani u tradicionalna sveučilišta nedovoljni. Cilj državne intervencije postaje utjecaj i kontrola pravne materije koja se na njima podučava, a osobito načina na koji se podučavaju običajna zemaljska prava.

Slikovit primjer za takva nastojanja mogu pružiti stajališta Marije Terezijske i njezinih savjetnika prema podučavanju prava u Ugarskoj, potaknuti tenzijama između ugarskih (a time i hrvatskih) staleža tijekom održavanja Ugarskoga sabora 1764. i 1765.²⁰ Kad je tijekom toga sabora objavljen spis *Vexatio dat intellectum* (Zlostavljanje prosvjetljuje) kojim su snažno napadnute kraljevske pretenzije u Ugarskoj, savjetnici Državnoga vijeća (*Staatsrat*) nazvali su ga »tužnom posljedicom nepažnje na podučavanje javnog prava«. ²¹ Stoga se na bečkome dvoru tada javlja snažna inicijativa

¹⁹ O utjecaju javnog prava na razvoj moderne države v. Stolleis, 1990: 15 i dalje.

²⁰ O Ugarskom saboru 1764./65. v. Horbec, 2009: 160–162.

²¹ ÖStA-HHStA-KA, Staatsratsakten 1764:2988. Objavljeno u: Ember, 1959: 368.

da se za ugarsko plemstvo izradi »dobro sastavljeni« udžbenik općeg i ugarskog javnog prava u kojem bi se objasnili »stvarni principi i iskorijenio nacionalni duh i republikanska sloboda«,²² kao i općega državnog prava s ciljem promjene načina razmišljanja, jer će »mladež postupno morati shvatiti da tadašnji ugarski zakoni ne odgovaraju sasvim promijenjenim vremenima, pa čak i da su štetni njihovu dobru«. Složivši se s mišljenjima svojih savjetnika, i Marija Terezija je istaknula važnost podučavanja javnoga prava u Ugarskoj, a osobito kontrole toga podučavanja od strane vladarevih institucija.²³

Dakle, stvaranje mogućnosti učenja zemaljskoga prava u kontekstu javnoga prava kojim će se objasniti odnosi između države i njezinih stanovnika, obveze državnih službenika te ovlasti i prava političkih subjekata postaje osobit interes države u razvoju. Ključna je pritom bila kontrola materije podučavanja od strane vladara. No, zbog uskoga prožimanja crkvenih struktura i sveučilišta u Monarhiji takvi su pokušaji vladara, kao i pokušaji uvođenja praktičnih disciplina za potrebe javne uprave, ipak sve do potpune reforme fakulteta nakon ukidanja isusovačkoga reda uglavnom podlijegali kompromisnim uređenjima. Neovisno o tome, imperativ kvalitetnoga školovanja javnih službenika već je postavljen na međunarodnoj razini, zbog čega se u Habsburškoj Monarhiji, kao i u drugim europskim ranonovovjekovnim monarhijama, tijekom 18. stoljeća nailazi na brojna druga rješenja u otvaranju mogućnosti školovanja javnih službenika pod kontrolom vladara – najznačajnija od njih bila su osnutak plemićkih akademija i liceja te studija upravnih odnosno kameralističkih znanosti.

3. Plemićke akademije i upravni studiji

S obzirom na to da su se kao sveučilišta priznavale samo visoke škole s tradicionalnim fakultetima, uvođenje reformiranog obrazovanja primijenjeno potrebama javne uprave sve do polovine 18. stoljeća odbijalo se kao strano sveučilišnoj praksi (Frijhof, 1996: 63). Iz tog se razloga, kao i iz

²² ÖStA-HHStA-KA, Staatsratsakten 1765:538. Objavljeno u: Ember, 1960: 156.

²³ »Uvođenje studija ugarskog javnog prava smatram korisnim: svi važni dijelovi prava mogu se objasniti na dvoru povoljan, a i zakonima i posebnim pravima Kraljevstva i staleža neškodljiv način. ... Time se neće nanijeti šteta posebnim pravima Kraljevine i njezinim staležima, nego će ih se samo zaštititi od svih krivih tumačenja koja nisu štetna samo kralju, nego i Kraljevstvu i staležima. Sva prava mogu se povezati na takav način da se time potakne opće dobro kao glavni cilj.« MOL – P 245, kut. 24., pismo Marije Terezije od 27. ožujka 1766.

razloga omogućivanja kontrole državnih institucija nad procesom obrazovanja, do tada takvi studiji ili tečajevi javljaju izvan organizacije sveučilišta. Prva slična praksa javlja se u Engleskoj, gdje se već u 15. stoljeću razvija institucija *Inns of Court*. Ta se institucija razvila kao alternativa pravnoj sveučilišnoj naobrazbi na Oxfordu ili Cambridgeu zbog potrebe podučavanja engleskoga prava koje država nije uspijevala uključiti u sveučilišni sustav. S razvojem pravosudnog sustava i sve češćim zasjedanjima sudova, prisjednici sudova u pauzama su se okupljali u klubovima s vlastitim kuharima i slugama (odatle i naziv *Inn*) te davali neku vrstu praktične pravne naobrazbe engleskoga prava. Do 16. stoljeća te su institucije po važnosti bile izjednačene sa sveučilištima, čime su postale primjer razbijanja monopola fakulteta (Pedersen, 1996: 366–367). S tom praksom može se usporediti i spomenuta praksa pri Ugarskom namjesničkom vijeću, koje se s razvojem upravnog aparata u vlastitoj organizaciji počelo brinuti o podučavanju budućih savjetnika ugarskom pravu – iako ta institucija očito nije uspjela pribaviti nužan autoritet kako bi parirala Pravnome fakultetu u Trnavi.

Od 17. stoljeća, s jačanjem moći europskih vladara, može se pratiti i njihova briga za osmišljavanje obrazovanja budućih javnih službenika. U inicijalnoj fazi toga procesa, očito zbog potreba dvorske službe i službe vladareva namjesništva u lokalnoj upravi, vladari su se prvenstveno koncentrirali na usmjereni obrazovanje mladića iz moćnijih velikaških obitelji kako bi ih pod vlastitim pokroviteljstvom pripremili za javnu službu izvan tadašnjih sveučilišta. S takvom se namjerom počinju osnivati plemićke akademije, koje su u srednjoj Europi osobit polet doživjele sredinom 18. stoljeća. Prve takve akademije, koje su osim osnovnog skolastičkog obrazovanja pružale i znanje iz matematike ili tehničkih znanosti, osnovane su u Francuskoj, a od tamo se šire u Njemačku, Italiju i skandinavske zemlje. Recepcije je bilo i u Habsburškoj Monarhiji: u Austriji je već početkom 17. stoljeća princ Gundaker von Liechtenstein predlagao osnutak plemićke akademije, što ipak tada nije realizirano. I u Mađarskoj je početkom četrdesetih godina benediktinac Oddo Kopti izradio plan osnutka plemićke akademije, no njegov plan nije dobio potporu dvora jer se tako važna zadaća nije željela prepustiti svećenstvu (Khavanova, 2006a: 96–97).

U Monarhiji je institucionalnu osnovu obrazovanja visokoga plemstva izvan tadašnjih sveučilišta pod kontrolom crkvenih institucija započela ipak tek Marija Terezija, osnovavši u Beču 1746. plemićku akademiju *Theresianum*. Osnutak Terezijanuma bio je svojevrсна revolucija u visokom školstvu Monarhije – djelatnošću Terezijanuma izvan okvira Bečkoga sveučilišta razbijen je monopol Crkve na tom polju, a i samo ime akademije,

Collegium Nobilium Theresianum Societatis Jesu, bilo je znak ekskluzivnoga prava vladara da intervenira u inače zatvoreno i samostalno isusovačko obrazovanje (Khavanova, 2006a: 101–102). Terezijanum je pružao plemstvu praktično obrazovanje, dotad nezamislivo na isusovačkim sveučilištima: podučavali su se moderni jezici, prije svega francuski, zatim matematika, fizika za vojnu i civilnu uporabu, povijest, geografija, pravo, moral i moderna filozofija te tradicionalne plemićke discipline (jahanje, plesanje i slično). Prirodne znanosti podučavane su prema Newtonu i Boškoviću, podučavale su se i razvijene tehnike civilnog i vojnog graditeljstva, rudarstvo, ekonomija, geodezija, a osobita je pažnja posvećena i pravnim znanostima, među kojima se učilo i državno pravo, javno pravo, kanonsko pravo prema Rieggeru te povijest prema Montesquieuu (Grimm, 1987: 114; Matasović, 1923: 353–355). Takvo novo institucionalizirano obrazovanje plemstva pružalo je potpun program izobrazbe za buduću javnu službu, a akademija je ujedno služila i za pedagoške, upravne i financijske eksperimente. Terezijanum je ubrzo postao model za slične institucije: godine 1749. osnovana je *Savoysche Akademie*, a sljedećih godina i *Löwenburgisches Konvikt* i Zaklada baruna Chaosa (*Chaoisische Stiftung*). Godine 1767. institucija prema modelu Terezijanuma osnovana je i u Vácu u Mađarskoj (*Collegium Theresianum Vacziensis*) (Khavanova, 2006a: 108, 109–110; Fallenbüchl, 1983: 34).

Sa specijalizacijom i profesionalizacijom državne uprave u 18. stoljeću te tendencijom kontrole upravnih službenika zbog sve intenzivnijih reformi lokalnih uprava potreba kvalitetnog usmjerenog školovanja budućih javnih službenika ne zadržava se samo na visokom činovništvu, nego se pristupa i sustavnom obučavanju svih osoba koje će djelovati u organiziranoj javnoj upravi – od savjetnika do kancelarijskih službenika. Pod utjecajem političko-kameralnih znanosti, koje su se prvenstveno temeljile na znanosti o upravi i naglašavale gospodarsku ulogu državne uprave, u srednjoj i istočnoj Europi od prve polovine 18. stoljeća mogu se pratiti nastojanja vladara da se javnim službenicima pruži praktično obrazovanje u duhu kameralističkih postulata, ali i da takvo obrazovanje postane uvjetom za dobivanje javne službe. Godine 1717. Petar Veliki u Rusiji je osnovao visoku upravnu školu na kojoj je prevladavalo učenje upravnoga prava i praktičnih znanosti, a iz te su se škole regrutirali službenici za državne političke i administrativne poslove (Meehan-Waters, 1993: 85–86). No, najveću ulogu za daljnji razvoj kameralnih znanosti kao visokoškolske discipline imao je osnutak katedre za ekonomske, policijske i kameralne znanosti na Sveučilištu Halle, koji je 1727. inicirao pruski kralj Friedrich Wilhelm I. Dvije godine poslije takva je katedra osnovana i u Frankfurtu

na Odri, a potom su se prema istom modelu slične katedre proširile po cijeloj srednjoj Europi: do 1754. otvaraju se u Rintelnu, Pragu, Braunschweigu, Beču, Erfurtu, Göttingenu, Giessenu, Napulju, Milanu (Pavić, 2003: 180–181).

Institucionalizacijom kameralističke znanosti započinje i novo razdoblje razvoja upravnih znanosti, u kojem se ona odvaja od sfere dvorske izrade projekata i pretvara u ozbiljnu, primijenjenu znanost. Na studijima političko-kameralnih znanosti studente se podučavalo praktičnim postulatima iz polja ekonomije i tehnike upravljanja, a materija je velikim dijelom temeljena na problemima upravne prakse, s naglaskom na pitanje kako povisiti erarske prihode i koristiti ih za opće dobro (Osterloh, 1970: 16–20). Iako smatrane dijelom pravnih znanosti, kameralne znanosti bile su, dakle, usmjerene prvenstveno na primijenjena znanja o zemaljskome gospodarstvu i racionalnoj upravnoj djelatnosti. O međusobnom nadopunjavanju političko-kameralnih i ostalih pravnih znanosti potrebnih za državnu upravu možda najbolje govore riječi Josepha Sonnenfelsa, jednog od najutjecajnijih austrijskih kameralista, napisane 1780-ih, kad je pravna naobrazba već u potpunosti bila reformirana i uređena.²⁴

Političko-kameralne znanosti u Monarhiji 1750-ih i 1760-ih proživljavaju pravi procvat kao sveučilišna disciplina. Njihova uska povezanost s pravnim znanostima, ali i nemogućnost da se one prije reforme sveučilišta integriraju u pravne fakultete rezultirala je različitim modelima organizacije njihova podučavanja. Ponegdje su te znanosti integrirane kao zaseban kolegij u plemićke akademije, a ponegdje su osnovane i specijalističke obrazovne institucije – jedini uvjet pritom bila je potpuna kontrola države nad organizacijom i provođenjem studija. Prvi studij političko-kameralnih znanosti osnovan je na bečkom Terezijanumu 1752. pod nazivom Državna i kancelarijska akademija (*Staats- und Kanzleiakademie*), a organiziran je prema modelu studija koji je pod istim imenom djelovao u Hanauu i prema kolegiju praktičnoga javnoga prava (*Collegio practico juris publici*) u Göttingenu. Akademiju je vodio Christian August Beck, dotad profesor državnoga prava na Terezijanumu, koji je preuzeo predavanje njemačke

²⁴ »O povezanosti političkih znanosti i ostalim dijelovima pravne znanosti držim sljedeće: prirodno pravo temelj je svih pravnih znanja, opće državno pravo ima dvojaku ulogu: razvija međusobne obveze države prema podaniku i podanika prema državi te definira odnos države i crkve. Političke znanosti u prvom redu iz prirode građanskog društva izvode opća pravila o našoj javnoj upravi u cijelom svojem opsegu i gotovo beskrajnoj količini predmeta koji se na upravu odnose, a s druge su strane ujedno i filozofija zakonodavstva, iz koje se izvode teorije osobito građanskih, prekršajnih i političkih odredaba i ustanova. (Citirano prema: Hammerstein, 1985: 809–810.)

javne prakse. Johann Baptist Picker postao je profesor javne prakse, Theodor Anton Rosenthal profesor austrijskog državnog Ustava, a Heinrich Gottlob von Justi, još jedan istaknuti teoretičar kameralizma, profesor prakse komorskih, trgovačkih i rudarskih poslova (Osterloh, 1970: 21). Nakon prve reorganizacije bečkoga Pravnoga fakulteta 1763. odlukom Marije Terezije u okviru Fakulteta s radom je započela i Katedra za policijske i kameralne znanosti (*Lehrstuhl für Polizei- und Kameralwissenschaft*), koja će postati modelom za ostale takve katedre u Monarhiji. Za razliku od akademije koja je desetak godina prije bila osnovana na Terezijanumu, taj je kolegij bio javan i dostupan svima. Kolegij je preuzeo Sonnenfels, koji će za potrebe predavanja napisati i popularni udžbenik *Grundsätze der Polizei-, Handlungs- und Finanzwissenschaften*. Taj udžbenik i Sonnenfelsova predavanja bila su konkretizacija društvenofilozofskih ideja kameralista, a prema Sonnenfelsovoj ideji nisu se bavili preispitivanjem prava i obveza vladara i njegovih podanika, nego je osnovni cilj bio dati smjernice »kako postići opće dobro i pritom se koristiti postojećim normama« (Osterloh, 1970: 38). Recepcija Sonnenfelsova tečaja u Austriji bila je iznimno dobra pa je Sonnenfels ubrzo osim svojih satova počeo držati i predavanja tri puta tjedno u popodnevnim satima. Od 1765. zadužen je i za predavanja na Terezijanumu i na Savojskoj plemićkoj akademiji, a od sredine šezdesetih godina otvara se i cijeli niz takvih katedri širom Monarhije, na kojima su predavali bivši Sonnenfelsovi studenti (Osterloh, 1970: 123 i dalje).

Iste godine kad je s radom započela Sonnenfelsova katedra na Bečkom sveučilištu, studij političko-kameralnih znanosti uveden je i u zemljama krune sv. Stjepana, i to kao zaseban studij na poluprivatnu inicijativu tadašnjega ugarskog kancelara grofa Ferenc Esterházyja. U kolovozu 1763. Esterházy se molbom obratio kraljici radi osnutka takvoga studija, ističući važnost podučavanja praktične geometrije, mehanike, rudarstva, načela trgovine i poljoprivrede te praktičnog računovodstva potrebnog u dikasterijima i županijama, s mišljenjem da upravo te znanosti donose najveću opću korist zemlji. Prema njemu, materija koja se podučavala u tadašnjim školama nije mogla obrazovati službenike koji bi bili vični popravku cesta, izgradnji kanala ili isušivanju močvara – tada sve aktualnijim pitanjima lokalne javne uprave, kao ni sve zahtjevnijem vođenju računa ili poticanju poboljšanja poljoprivrednih metoda. Predloživši detaljan plan studija koji bi dao upravo takvo obrazovanje i udžbenike po kojima bi se predavalo, Esterházy je za takvu ustanovu odlučio ustupiti svoju zgradu u Szencu i zakladu od 20.000 forinti. Marija Terezija zatražila je od Ludwiga Zinzendorfa mišljenje o tom prijedlogu, koji je u njemu prepoznao »pravo zadovoljstvo i način razmišljanja odan službi Veličanstvu te patriotsku

revnost za blagostanje i podizanje svoje nacije« te je preporučio kraljici da Esterházyjev prijedlog svakako podrži, osobito iz razloga što se u Ugarskoj komori vrlo loše vodilo računovodstvo.²⁵

U Banskoj Hrvatskoj institucionalizirana briga za primijenjeno obrazovanje javnih službenika može se pratiti od 1769. kad je osnovan Političko-kameralni studij (*Studium politico-camerale*) u Varaždinu, odlukom Marije Terezije »kako bi se pružio dokaz majčinske brige za napredak Kraljevina Dalmacije, Hrvatske i Slavonije«. ²⁶ Taj je studij zamišljen kao kopija Sonnenfelsove katedre na bečkom Pravnom fakultetu pa je stoga i kao osnovni udžbenik predviđen onaj Sonnenfelsov. Briga o studiju povjerenja je hrvatskome banu grofu Franji Nádasdyju i Hrvatskom kraljevskom vijeću. Za profesora studija je nakon konzultacije dvora sa Sonnenfelsom izabran Adalbert Barić, tadašnji tajnik Stola sedmorice s diplomom doktora Pravnoga fakulteta u Beču i bivši stipendist Sonnenfelsova tečaja (Khananova, 2006b: 434 i dalje). Na natječaj za profesora u Varaždinu osim Barića se prijavio i Antun Wiesengruber, no Barić je prema Sonnenfelsovu prijedlogu izabran zbog poznavanja hrvatskog jezika, a time i lakšeg upoznavanja narodnih običaja.²⁷ Studij je trajao ukupno oko dvije godine, a prema Sonnenfelsovu udžbeniku sastojao se od predavanja o upravnoj politici (*Polizei*), znanosti o trgovini i znanosti o financijama. Na kraju godine studenti su polagali ispite, a na kraju studija javno branili teze (*positiones* ili *assertiones*) kojima su dokazivali svladano gradivo. Neki od studenata odlučivali su se te teze i objaviti: to su 1770. učinili Ivan Nepomuk Bužan i Josip Drašković, a 1774. Matija Krčelić i Ivan Smendrović.²⁸

²⁵ Esterházyjev prijedlog i Zinzendorfovo mišljenje v. u ÖStA-FKHA-FA, fasc. E5, fol. 9.–24. Za odluku Marije Terezije usp. MOL-MKK-A1, 260 ex 1763.

²⁶ HDA-12, A77/1769. Izvornik i prijevod objavljeni u: Bayer, 1972: 281–282.

²⁷ Sonnenfelsovo mišljenje o izboru Barića v. u: MOL-MKK-A1, 362 ex 1769.

²⁸ Ivan Nepomuk Bužan objavio je *Positiones ex universa politia selectae* (Zagreb, A. Jandera, s.a.); Josip Drašković *Positiones ex universa scientia politico-camerale excerptae* (Zagreb, A. Jandera, s.a.), a Matija Krčelić i Ivan Smendrović zajednički su objavili *Scriptorum ex regno Sclavoniae a seculo XIV. usque ad XVII. inclusive collectio* (Zagreb: Trattner, 1774.) Usp. i Herkov, 1985: 178–185.

4. Reforme pravnih fakulteta u Habsburškoj Monarhiji

Spomenuta nastojanja bečkoga dvora sredinom šezdesetih godina 18. stoljeća da u obrazovni materijal Pravnoga fakulteta u Trnavi implementiraju »dobro sastavljene« postavke javnoga prava kojima bi se ugarskom plemstvu objasnili »stvarni principi« promijenjenih vremena otkrivaju i nužnost angažmana dvora u utjecaju na sustav obrazovanja na pravnim fakultetima u Monarhiji, to više što su pravni fakulteti bili više usmjereni javnosti nego tadašnje plemićke akademije, a pružali su teoretsko znanje koje su pojedinci s namjerom služenja u civilnoj službi običavali tek nadopunjavati kolegijima političko-kameralnih znanosti. Iako se proces utjecaja bečkoga dvora na pravne fakultete može smatrati završenim tek konačnom reformom obrazovnoga sustava nakon ukidanja isusovačkoga reda 1773., značajni su potezi u tom smjeru povučeni i prije te godine.

I u ovom je slučaju osnovni poticaj promjenama dolazio iz njemačkih protestantskih zemalja, gdje je kontrola vladara nad pravnim fakultetima započela već u 17. stoljeću, kad su se intervencijom na protestantskim sveučilištima u Jeni, Altdorfu, Giesenu i Marburgu, a poslije i u Göttingenu, počeli uvoditi kolegiji javnoga prava. No, na katoličkim se sveučilištima o reformama pravnih fakulteta može govoriti tek od 1746., kad je u Mainzu pod utjecajem prakse u Göttingenu osnovana katedra za državno pravo (Stolleis, 1990: 268 i dalje). U Beču se prve želje za osnutkom takve katedre javljaju 1725., no pravni će fakulteti biti reformirani tek u vrijeme Marije Terezije.

Sveobuhvatna reforma općeg obrazovnog sustava Monarhije započela je upravo s visokim školstvom, očito zbog potrebe za obrazovanim javnim službenicima, i to na Sveučilištu u Beču. Već 1749. osobni liječnik Marije Terezije Gerhard van Swieten proveo je probnu reformu na bečkom Medicinskom fakultetu po uzoru na fakultet u Leidenu. Uređenjem po kojem je vladar imenovao i plaćao profesore te potvrđivao dekana, ali i imenovao svojega zastupnika koji je nadzirao rad Fakulteta, država je dobila utjecaj na Fakultetu, a utjecaj crkvenih struktura znatno je smanjen (Klingenstein, 1976: 131; Gleisinger, 1974: 12–14). Reformu Medicinskog fakulteta slijedile su reforme i ostalih fakulteta Sveučilišta. Što se Pravnoga fakulteta tiče, sugestijama tada poznatih pravnih teoretičara, koje je Marija Terezija pozvala u Beč radi profesure na Terezijanumu, Karla Antona von Martinija iz Italije te Paula Josepha Rieggera i Christiana Augusta Becka iz Njemačke, na Pravnom je fakultetu preuzeta praksa sa Sveučilišta u

Göttingenu (*Hallisch-göttingensche Modell*) i osnovani su kolegiji nužni za nov razvoj državne uprave: kolegiji javnoga prava, državnoga prava, prirodnoga prava, povijesti Svetoga Rimskoga Carstva i statistike (*Staatenkunde*) (Hammerstein, 1985: 803), a ubrzo je, kako je već spomenuto, u pravni studij implementirano i podučavanje političko-kameralnih znanosti pod Sonnenfelsovom profesurom. Godine 1752. izdan je i novi »školski red« koji je smanjio utjecaj isusovačkoga reda te prvi put postavio političko-povijesne kolegije u prvi plan (Osterloh, 1970: 21). Dakle, osnovna zadaća studija prava na Bečkom sveučilištu nakon te reforme postaje podučavati pravne tradicije usporedbom povijesti i dogmatike pozitivnoga prava s prirodnim pravom te usaditi budućim pravnicima, a time i mnogim javnim službenicima, nove predodžbe prava u skladu s tada na dvoru prihvaćenom koncepcijom. U podučavanju o općem državnom pravu u središte se postavlja *Majestätsrecht*, čime se budući pravnik trebao upoznati s koristima moderne državne moći te s neovisnosti i nepovredivosti vladareva suvereniteta (Osterloh, 1970: 22). O važnosti te reforme svjedoči i suvremenik Baltazar Adam Krčelić u svojim *Annuama*, koji je, hvaleći uspjehe dvora u marginalizaciji isusovaca na Bečkome sveučilištu, uređenje uprave Sveučilišta te postavljanje »najvršnjih europskih stručnjaka« za profesore, zaključio da »ako je igdje u Europi uređen znanstveni rad, onda je to na Bečkom sveučilištu« (Krčelić, 1952 B: 394–395).

No, prije nego što su se regulacije na Bečkom sveučilištu mogle primijeniti i na ostalim sveučilištima u Monarhiji, bilo je potrebno postaviti institucionalnu osnovu obrazovnoj politici te osmisliti kako uspostaviti potpunu kontrolu nad radom sveučilišta. Na molbu bečkoga nadbiskupa Christopha Migazzija, inače jednoga od pripadnika struje reformskoga katolicizma, 1760. osamostaljeno je Dvorsko školsko povjerenstvo (*Studienhofcommission*) sa zadatkom osmišljavanja »unutarnjeg poboljšanja« drugih sveučilišta u Monarhiji, koje je postalo središnja institucija za opću obrazovnu politiku Monarhije te iniciralo postavljanje direktora na svim sveučilištima kao »produžene ruke« dvora i sredstva kontrole rada visokoškolskih ustanova pod okriljem crkvenih institucija (Walter, 1938: 356–357; Klingenstein, 1976: 145). Kontrola dvora nad radom i kvalitetom Pravnoga fakulteta pojačana je novim propisom iz 1765., tada ipak važećim samo na Bečkom sveučilištu.²⁹ Osnovni cilj propisa o Pravnom fakultetu bio je ne samo kontrolirati materiju koja će se podučavati nego i osigurati da svi koji završe Fakultet zaista i budu sposobni za javnu službu.

²⁹ K. k. Theresianisches Gesetzbuch, sv. IV., 1761–1765: no. 815, str. 510–512.

Pritom je težište rada postavljeno na direktora Fakulteta, koji je u svojoj djelatnosti bio odgovoran institucionalnim strukturama Monarhije, i postavljeni su jasni kriteriji uspješnoga studiranja. Uvođenjem novih kolegija i postavljanjem direktora Fakulteta kao državnoga službenika Marija Terезija u potpunosti je preuzela kontrolu nad Pravnim fakultetom u Beču i potisnula utjecaj isusovačkoga reda mnogo prije ukinuća reda. Slične tendencije ubrzo nakon toga mogu se pratiti i na ostalim sveučilištima u Monarhiji, od kojih su za Hrvatsku, zbog logične orijentacije hrvatskih plemića, svakako najinteresantnije tendencije pri uređenju pravnoga obrazovanja u Ugarskoj, gdje je također kao rezultat osobite zainteresiranosti dvora za kontrolirano podučavanje budućih javnih službenika ugarskom pravu uslijedila reforma Pravnoga fakulteta u Trnavi.

Pravno obrazovanje za javne službenike moglo se u Ugarskoj, osim na Sveučilištu u Trnavi, dobiti i na dvije institucije koje su pokrenute privatnom inicijativom: na Pravnoj akademiji u Egeru i na Pravnoj školi u Pešti. Na Trnavskom fakultetu moglo se osim tradicionalnog rimskog i kanonskog prava u 18. stoljeću slušati i ugarsko pravo, no taj je studij pohađalo vrlo malo studenata: godine 1761. kolegij ugarskog prava slušao je samo jedan student, 1768. devet, a 1769. ponovo samo jedan, tako da je ukupno tek 16 do 25 studenata završilo taj kolegij (Degré, 1968: 91–92). Pravna akademija u Egeru (*Institutum Foglarianum*) osnovana je 1740. iz fonda egerskog kanonika Foglára i djelovala je pod kontrolom egerskog biskupa. Prvenstveno je bila namijenjena obrazovanju katoličkih pravnika, no ubrzo su je počeli pohađati i svjetovni studenti jer je također nudila predavanja ugarskog prava. Pravnu školu u Pešti osnovao je 1756. Lucas Paul Perhold iz Kranjske, profesor prava u Liechtensteinovoj akademiji u Beču, i imala je 30 do 40 polaznika, no težište je ipak stavljala na rimsko pravo (Fallenbüchl, 1984: 218–219). Ugarsko pravo uglavnom se podučavalo na temelju *Corpus Juris* i *Tripartituma*, a 1745. profesor u Egeru István Huszty objavio je i udžbenik ugarskog prava *Iurisprudentia practica seu commentarius novus in Ius Hungaricum*, po kojem se od tada podučavalo na svim pravnim studijima u Ugarskoj (Fallenbüchl, 1984: 218–219).³⁰

No, ni Pravni fakultet u Trnavi, a ni pravne škole u Egeru i Pešti nisu naišle na potporu dvora. S intenzivnijim raspravama na dvoru o potrebama izrade udžbenika ugarskog prava i uvođenja javnog prava u pravno obrazovanje u Ugarskoj, kojim bi se »rasvijetlila prava vladara« kao i u njemačkim

³⁰ O Husztyjevom djelu v. Csizmadia, 1968: 83 i dalje.

zemljama,³¹ započet će i prvi potezi dvora na reformi Pravnoga fakulteta u Trnavi. Glavni inicijator reforme bio je Krsto Niczky, tada veliki župan Virovitičke županije i prisjednik Stola sedmorice, koji je, potaknut primjerom uspješne reforme Bečkoga sveučilišta, 1769. predložio potpunu reformu ugarskih gimnazija kao pripreme za visokoškolsko obrazovanje te osnutak Sveučilišta u Budimu po uzoru na ono u Beču.³² Cijelu reformu Niczky je postavio na dva principa: *cultura animi*, ili »obrazovanje čudi prema državnim interesima«, te *cultura ingenii*, ili stručno školovanje u korisnim znanostima, koje bi, za razliku od isusovačkog školovanja temeljenog na učenju latinskog te vrlo malo povijesti i geografije, bilo temeljeno na živim jezicima, osobito engleskom, francuskom i njemačkom, te znanostima »koje osim ostaloga mogu koristiti i javnom dobru«. Zanimljivo je da je Nicky pritom isticao imperativ državne kontrole nad cjelokupnim školstvom u Ugarskoj, jer je ono u uskoj vezi s općom upravom države: prema njemu, mladež nije trebalo podučavati samo obvezama vjernoga podanika prema vladaru, nego i osposobiti za razne položaje u upravi i promicanje javnoga dobra te podučiti načinu razmišljanja koji odgovara »općim mjerama opreznosti« i znanostima korisnim za državu.

Rezultat Niczkyjevih nastojanja, ali i prije spomenutih stajališta bečkoga dvora, bila je norma donesena 1770., kojom je u Trnavi i prije ukidanja isusovačkoga reda provedena reforma Pravnoga fakulteta po uzoru na Bečko sveučilište. Za profesore su postavljeni učenici Martinija i Rieggera, uvedeno je javno pravo, statistika, reformirano je kanonsko pravo, a određeno je i da oni koji završe taj studij imaju prednost u dobivanju javne službe (Kosáry, 1987: 123–124; Vajcik, 1968: 281–282), čime su svakako marginalizirani konkurenti u podučavanju ugarskoga prava. No, za zemlje krune sv. Stjepana konačno je uređenje na tom polju doneseno 1777., kad je nakon ukidanja isusovačkoga reda 1773. i preuzimanja cjelokupnog obrazovnog sustava od strane države donesen *Ratio educationis*, prvi upravno-pravni dokument o razvoju i regulaciji obrazovnog sustava u Ugarskoj.³³ Tim je propisom vrhovna uprava cjelokupnog obrazovanja u

³¹ ÖStA-HHStA-KA, Staatratsakten 1762:614. Obj. u Ember, 1959: 337.

³² Niczky je plan reforme predstavio u prijedlozima *Allergehorsamste Meynung, wie die Gymnasien in den Königreich Ungarn zum grossen Vortheil und Nutzen des Staats könnten eingerichtet werden* i *Planum Universitatis Regiae in der königlichen Freystadt Ofen*. Oba prijedloga nalaze se u: MOL-MKK-A1, 439ex1769., a u izvornom su obliku objavljena u: Fináczy, 1899: 388 i dalje.

³³ *Ratio educationis*, punim nazivom *Ratio educationis totiusque rei litterariae per regnum Hungariae et provincias eidem adnexas*, pripremio je József Ürményi, savjetnik Kancelarije, prema instrukcijama Marije Terezije. S njim su radili i matematičar Daniel Tersztyányzky

zemljama krune sv. Stjepana, kako onog osnovnog, tako i visokoškolskog, pridržana kralju i njegovom lokalnom aparatu izvršne vlasti. Što se pravnih studija tiče, Trnavsko je sveučilište u potpunosti postavljeno pod državnu kontrolu, preseljeno u Budim, a udžbenici po kojima se predavalo točno su propisani. Plan dvora da izradi udžbenik ugarskoga prava kojim bi se "bolje objasnili ugarski zakoni" ipak nije proveden bez obzira na brojne diskusije. Po tom je pitanju *Ratio educationis* naglasio nedostatak udžbenika, što pokazuje da dvor nije preferirao Husztyjevo djelo, ali i odredio da se ne pišu nikakvi udžbenici, očito s namjerom da se takav udžbenik ipak izradi uz kontrolu dvora (Csizmadia, 1968: 82).

U visokoškolskoj povijesti Banske Hrvatske *Ratio educationis* donio je vrlo važnu regulaciju – njime je, osim sustava osnovnoga školstva, Kraljevska akademija znanosti u Zagrebu uvrštena u sustav jednakih kraljevskih instituta u Ugarskoj.³⁴ Ujedno je Hrvatsko kraljevsko vijeće preuzelo kontrolu nad obrazovanjem, unutar kojega je osnovano Školsko povjerenstvo. Cijela je Ugarska podijeljena na školska okružja, od kojih je za prostor Banske Hrvatske osnovano Zagrebačko okružje na čelu s vrhovnim ravnateljem odgovornim političkoj upravi, tada Nikolom Škrlicem Lomničkim. Na Zagrebačkoj akademiji osnovan je i Pravni fakultet, usporedo s Teološkim i Filozofskim, koji je od tada pružao slušanje sljedećih kolegija: na prvoj godini predavalo se prema Martinijevu udžbeniku »javno pravo i ono na što se to odnosi«, što je obuhvaćalo opće javno pravo (*jus publicum universale*), međunarodno pravo (*jus gentium*) te državno i crkveno pravo Ugarske (*jus publicum Hungariae tam politicum quam ecclesiasticum*). Druga godina posvećena je »domovinskom pravu zajedno s prihvaćenim običajnim pravom«. Kako je već rečeno, udžbenik za domovinsko pravo nije postojao, no dok dvor ne izradi udžbenik i skripta, *Ratio educationis* je preporučio da se unutar domovinskog prava uči povijest ugarskog prava kao nužnog predujeta ispravnog shvaćanja pozitivnog domovinskog prava te povijest ugarskog krivičnog prava prema terezijanskom zakoniku iz 1768. (Bayer, 1996: 275 i dalje). Uz te kolegije uvedeni su i kolegiji povijesti europskih zemalja, opća povijest i kolegij javnih novosti, a u novi program Pravnoga fakulteta uvršten je i dotadašnji Studij političko-kameralnih znanosti, 1773. preseljen u Zagreb, i to kao zasebna katedra pod nazivom *Politica commercium et rei aerariae scientia*. Kao predavač namješten je Barić

te profesor Pál Makó. Kosáry, 1987: 95. O sadržaju *Ratio educationis* v. Cuvaj, 1907: 380–383.

³⁴ O osnutku Akademije v. MOL-MKK-A39, 5209 ex 1776. te Dobronić, 2004.

izvan javnog natječaja, no on ubrzo odlazi na Pravni fakultet Akademije u Györu, a katedru preuzima Franjo Lehnau (Pavić, 2003: 182–183).

5. Ostali specijalistički studiji za javnu upravu

Spomenuti Esterházyjev prijedlog za osnutak studija političko-kameralnih znanosti u Szencu, koji je osim na podučavanju upravnih tehnika svoj program temeljio i na podučavanju geometrije, mehanike, rudarstva, principa trgovine i poljoprivrede, upućuje i na sve veću potrebu državne uprave za specijalnim znanjima javnih službenika. Sve veći zahtjevi za popravcima i izgradnjom cesta, čišćenjem rijeka, izgradnjom kanala i isušivanjem močvara radi dobivanja novih terena za poljoprivredu tražili su specifična inženjerska znanja. S formiranjem državnog školstva učitelji i profesori postaju dio javne službe te znatno raste njihov broj, a tadašnja briga za javno zdravstvo i izgradnja sustava zdravstvene njege³⁵ nužno je iziskivala i znanje školovanih liječnika. Ti su stručnjaci tijekom 18. stoljeća postali dio javne uprave, a država, koja je preuzela organizaciju njihova rada, zapošljavala ih, plaćala i kontrolirala njihov rad, nužno je morala stvoriti i preduvjete njihova obrazovanja.

Tijekom razvoja uprave potreba za specifičnim inženjerskim znanjima prva je došla do izražaja – razni arhitekti, kartografi, geodeti i hidrauličari još su tijekom 15. i 16. stoljeća zbog napretka u vojnoj tehnologiji postali sastavni dio vojne organizacije, no s razvojem gospodarske aktivnosti države praktična znanja tih inženjera ubrzo postaju nužna i za civilne svrhe. Inicijalno se civilna uprava u zadacima konstrukcije kanala, cesta ili mostova ili izradi kartografskog materijala oslanjala na privatne pothvate školovanih stručnjaka ili je »posuđivala« stručnjake iz vojne organizacije, no ubrzo se, s rastućim intenzitetom poslova upravnih institucija na izgradnji tranzitne mreže i izradi karata, javljaju i stalni stručnjaci kao dio upravne organizacije. U Hrvatskoj se već 1746. javlja »zemaljski arhitekt« Grienshaisen, kojemu je Hrvatski sabor odredio redovitu plaću,³⁶ a 1770. po odredbi Marije Terezije pri svakoj se županiji morao zaposliti jedan geometar.³⁷ Ubrzo pri zaposlenom kadru svake županije nalazimo

³⁵ O javnom zdravstvu u 18. stoljeću v. Horbec, 2009: 121–126.

³⁶ Hrvatski sabor, Zagreb, 15. ožujka 1746., čl. 22. ZHS V: 151.

³⁷ HDA-12., serija 12.1, knj. VIII/4., str. 54.

i inspektore pčelarstva, svilarstva, cesta i šuma,³⁸ a ista se tendencija primjećuje i na razini povjerenstava pojedinih institucija izvršne vlasti. Od 17. stoljeća nadalje može se pratiti i redovno zapošljavanje kraljevinskih liječnika i kirurga, koji su za svoje usluge bili plaćani iz javnoga proračuna (Horbec, 2009: 272 i dalje), sve dok 1770. s propisom *Normativum sanitatis* nije u potpunosti regulirana djelatnost liječnika u javnoj službi, jednako kao i potreba njihova stručnoga obrazovanja.³⁹ Intenziviranjem državne brige za školstvo, a osobito ukidanjem isusovačkog reda i stvaranjem državnog školstva, status, uloga i obveze učitelja i profesora znatno će se promijeniti. Uz utilitaristički pristup školstvu javlja se i ciljani racionalizam u njihovu ustroju, a država počinje normirati i način izbora učitelja i profesora, način predavanja, udžbenike i satnice. Kroz taj proces i učitelji i profesori postaju državni službenici s točno definiranim obvezama i plaćom, čime ulaze u hijerarhijski sustav državne kontrole školstva (Grimm, 1987: 101–102).

Usporedo s javljanjem nužnosti angažmana specijaliziranih javnih službenika u državnoj službi javljaju se i poboljšane mogućnosti njihova obrazovanja. S obzirom na to da je cijela reforma visokoga školstva u Monarhiji započela van Swietenovom reformom Medicinskoga fakulteta u Beču, ta se reforma može uzeti i kao početak sustavne brige za obrazovanje cjelokupnog zdravstvenog osoblja u Monarhiji, a Medicinski fakultet u Beču postat će centar obrazovanja liječnika za cijelu srednju Europu (Lesky, 1959: 29–30; Gleisinger, 1974: 13–14). Odredbama godine 1749. i 1755. Medicinski fakultet u Beču i službeno je postavljen za vrhovnu instituciju koja je kontrolirala stručnost svih liječnika u Monarhiji. Prema tim odredbama, liječnici koji su željeli pokrenuti praksu bilo gdje u Monarhiji morali su završiti Medicinski fakultet u Beču, a oni koji su završili fakultet na drugim sveučilištima u Monarhiji praksu su mogli obavljati samo u pokrajini gdje se sveučilište nalazilo. Također, svi apotekari, kirurzi, primalje i kupališni liječnici morali su položiti ispit kako bi mogli započeti praksu.⁴⁰ Regulacija je provedena i pri obrazovanju učitelja: prema *Ratio educationis* u sjedištu svakoga školskog povjerenstva osnovana je normalka (*Normalschule*) u kojima su se obrazovali budući učitelji.

³⁸ Usp. npr. popis županijskih plaća u: MOL-MKK-A39, 5376 ex 1770.

³⁹ Puni naziv: *Generale Normativum in Re Sanitatis*. Normativ u cjelini u mađarskom prijevodu v. u: Balázs, 2004: 37 i dalje. O sadržaju Normativa usp. i Lesky, 1959: 58 i dalje.

⁴⁰ K. k. Theresianisches Gesetzbuch, sv. I., 1740–1751: no. 66, str. 107; sv. III.: no. 389, str. 175.

Ujedno se primjećuje i povećana aktivnost države na osnutku usko specijaliziranih visokih škola za obrazovanje kadra potrebnog za provođenje prvenstveno ekonomskih državnih interesa. U Austriji su se tijekom cijelog 18. stoljeća takvi službenici regrutirali iz inženjerske škole osnovane 1717. kao dio vojne organizacije ili se stručnost pokrivala uvođenjem tehničkih kolegija u javno školstvo. Osnovane su i specijalističke škole za orijentalistiku (1753.), veterinu (1767.) i za trgovinu (1770.), sve dok Josip II. 1782. nije osnovao i Inženjerski institut koji je držao trogodišnje tečajeve (Frijhof, 1996: 65; Kosáry, 1987: 123). U Ugarskoj je, suprotno tome, već 1735. osnovana rudarska škola u Selmecbányu (danas Banska Štiavnica u Slovačkoj), koja je 1770. postala rudarskom i metalurškom akademijom (*Selmecbányai Bányászati Akadémia*) (Kosáry, 1987: 119–120). Geodeti i kartografi potrebni za upravu, koji su se od 1770-ih zahtijevali u svim županijskim upravama, uglavnom su se školovali na katedralnom studiju u Szencu, gdje se nudilo prošireno znanje iz matematike, geometrije, kartografije, geodezije i arhitekture te geologije i inženjerstva potrebnog za isušivanje močvara i izgradnju kanala, cesta i mostova, što klasičan Sonnenfelsov tečaj na drugim institucijama nije pružao. Ti su studenti posao nalazili u Komori, u Namjesničkom vijeću ili u županijama (Hrenkó, 1985: 10–12). Također, kad je Trnavsko sveučilište preseljeno u Budim 1777., umnožio se i broj studija – dok je 1769. imalo samo četiri klasična studija, do 1784. taj se broj popeo na 14. Novi odjeli uključivali su i astronomiju, estetiku, agronomiju, ali i odjel »primijenjene više matematike« na kojem se učilo kartiranje, hidrologija i arhitektura (Kosáry, 1987: 122). U Rijeci je 1777. osnovana i nautička škola, koja je na molbu grada preseljena iz Trsta, a bila je opskrbljena udžbenicima iz Beča i plaćana iz javnog školskog fonda.⁴¹ Svijest o potrebi stručnoga obrazovanja javlja se tijekom tih intervencija i među hrvatskim plemstvom. Tako je 1774., nakon ukidanja isusovačkog reda i reorganizacije gimnazija, podžupan Požeške županije Ivan Špišić predložio Hrvatskom kraljevskom vijeću uvođenje kolegija civilne i vojne arhitekture te matematičkih znanosti na Požešku gimnaziju.⁴²

⁴¹ Rački, 1927A: 27. Usp. i HDA-12., serija 12.1, knj. VIII/12., sjednica od 13. srpnja 1778.

⁴² HDA-12, D 186/1774.

6. Recepcija novih mogućnosti obrazovanja i politika prijma javnih službenika

Nakon otvaranja novih mogućnosti školovanja i postupnim preuzimanjem obrazovanja javnih službenika od strane države, u Monarhiji se primjećuje i sve intenzivnija regulacija kriterija prijma službenika u javnu službu temeljena na stručnim kvalifikacijama kandidata. Uz razne plemićke akademije, tečajeve političko-kameralnih znanosti i reformirane studije prava do kraja vladavine Marije Terezije stvorena je jasna hijerarhija privilegiranih škola, kojih su studenti bili promovirani u javnu upravu ili vojsku (Khavanova, 2006a: 114). Prve su regulacije uvedene u komorskim službama, gdje je vladar imao najviše utjecaja. Komorski službenici velikom većinom nisu imali visoke škole – većina je završavala tek nekoliko razreda filozofije, no u vrijeme Marije Terezije počela su se tražiti specifična znanja inženjera, hidrauličara, geodeta i sličnih te su se ubrzo u Komori zapošljavali stručnjaci s potrebnim kvalifikacijama (Fallenbüchl, 1996: 90; Hrenkó, 1985: 10–12). Ubrzo nakon osnutka Sonnenfelsova tečaja diploma tog tečaja javlja se i kao glavni kriterij izbora u službu. Već sljedeće godine Marija Terezija uz obavijest da je studij otvoren za sve ohrabruje mladiće da ga i upisuju, s naznakom da će oni koji pokažu dobar napredak u tim studijima imati prednost pri dobivanju carsko-kraljevske službe.⁴³ Mnogi učenici bečkih škola, kao i gardisti Ugarske garde poticani su da pohađaju taj tečaj, a certifikat o završenom tečaju dvor je od tada smatrao i svojevrsnim znakom »profesionalne sposobnosti« (Khavanova, 2006a: 107). Godine 1766. obrazovanje je bilo i zakonski ustanovljeno kao kvalifikacija za sve javne službe. U srpnju te godine Marija Terezija je odredila da pri svim kraljevskim političkim, komorskim, financijskim i trgovačkim institucijama imaju prednost kandidati sa svjedodžbama o završenom studiju prirodnog, međunarodnog i državnog prava kao temelja upravne znanosti te političko-kameralnih znanosti. Usto je određeno da i svaki učitelj mora dostaviti dvoru nepristran popis studenata koji su se isticali.⁴⁴ Godine 1770. političko-kameralni studij postavljen je kao uvjet za prijam u političku instituciju, bez obzira na to je li ona vladareva ili gradska,⁴⁵ a 1774. određen je i obvezan studij prava i titula doktora prava za sve službenike na sudovima (Heindl, 1991: 99–100).

⁴³ K. k. Theresianisches Gesetzbuch, sv. IV., 1761–1765: no. 725, str. 254–255.

⁴⁴ K. k. Theresianisches Gesetzbuch, sv. V., 1766–1769: no. 838, str. 71–72.

⁴⁵ K. k. Theresianisches Gesetzbuch, sv. VI., 1770–1773: no. 1252, str. 303.

S takvim regulacijama neminovno se mijenjala i svijest plemstva o potrebi školovanja kao ulaganja u kasniju karijeru u javnoj upravi. Znatno je utjecaj na to imao i rast upravnoga aparata pod kontrolom kralja, jer niže plemstvo prestaje biti orijentirano na pokroviteljstvo magnata i privatnu službu pri utjecajnijim obiteljima. Krčelićevi zapisi u *Annuama* pokazuju da je mladež bila vrlo zainteresirana za reformirane fakultete pa se spominje mnoštvo slušača bečkoga Pravnog fakulteta 1760-ih (Krčelić, 1952: 394); čak je i Sonnenfels opetovano morao upozoravati Mariju Tereziju da treba ograničiti broj mladića na studijima (Osterloh, 1970: 242). U Ugarskoj su do reorganizacije Trnavskoga sveučilišta novi zavodi imali promjenjiv uspjeh. Terezijanum u Vácu, osnovan na inicijativu bečkoga nadbiskupa Migazzija, prvenstveno je primao sinove službenika Komore i sinove časnika, no nije postao rasadište elite jer je uvijek ostajao kao rezerva i financijski povoljnija solucija za siromašnije plemstvo (Khavanova, 2006a: 108, 109-110; Fallenbüchl, 1983: 34). I političko-kameralni studij u Szencu prvotno je bio orijentiran prema siromašnijim slojevima plemstva pa se i nazivao »plemičkim konviktom«, no ubrzo je Marija Terezija počela na studij puštati i sinove časnika neplemića. Studij je ipak imao velikih financijskih problema, a 1776. prebačen je zbog požara u Tatu, drugi Esterházyjev posjed, no zbog niskog akademskog profila studenata, koji nisu mogli usvojiti specijalističke discipline na njemačkom, i loših financija zatvoren je 1780. (Khavanova, 2006a: 108–109). No, Rudarska i metalurška akademija u Selmecbányu uspjela se nametnuti kao vodeća ustanova za stručne, pravne i upravne službenike u rudarstvu i metalurgiji cijele Monarhije. Između 1770. i 1850. pohađalo ju je gotovo 4.000 studenata, a od toga 46% stranaca, što dovoljno govori i o njezinu regionalnom značaju. Studenti koji su završili tu akademiju uglavnom su se zapošljavali u Ugarskoj komori, a standardi su bili toliko visoki da je 1794. ta akademija postavljena i kao primjer u Francuskoj pri osnutku poznate *École polytechnique* (Kosáry, 1987: 119–120).

Nove mogućnosti izobrazbe koje su se pružile tijekom 18. stoljeća prepoznalo je i hrvatsko plemstvo. U tome su osobito prednjačili velikaši, koji su s jedne strane imali i financijsku podlogu za kvalitetno obrazovanje, a s druge je strane školovanje na novootvorenim plemićkim akademijama postalo i uvjet društvenog i političkog statusa u Monarhiji. Stoga se od 1760-ih sve više hrvatskih velikaša javljaju kao studenti na plemićkim akademijama. Od 1764. do 1766. Terezijanum pohada Ladislav Erdödy, koji ubrzo nakon završetka studija dobiva i položaj savjetnika u Hrvatskom kraljevskom vijeću (Bognár Kissné, 2004: 339). I hrvatski je ban Franjo Nádasdy poslao svojeg posinka Franju Draškovića prvo na studij filozo-

fije u Bolognu, a potom 1765. i na Terezijanum i s osobitom je pažnjom pratio tijek njegova školovanja.⁴⁶ Predsjednik Sudbenoga stola Baltazar Magdalenić svoga je sina Ignjata poslao u Emanuelovu akademiju u Beč (Krčelić, 1952: 397, 498). Grof Petar Troilo Sermage poslao je svoga sina Petra Ivana također u Terezijanum, no ubrzo će ga ipak povjeriti Krčeliću na privatne satove filozofije – prema Krčeliću, napredne teze koje mu je sastavio odobrio je i Martini, a javna obrana tih teza izazvala je interes i u Beču (Krčelić, 1952: 417–419). Petar Ivan Sermage svojeg će pak sina Karla školovati kod kućnog učitelja, zatim također poslati u Terezijanum na pravne studije, da bi ga nakon toga uputio u Selmecbány na rudarsku akademiju (Sikirić Assouline, 2006: 42–43).

Interes dobrostojećeg plemstva za kvalitetno školovanje vidi se i po individualizaciji obrazovnog procesa. Osim standardnih kolegija sve se češće ulaže i u privatne satove sa svrhom da se dobiju specijalizirana znanja, osobito u zemaljskom pravu. Tako je Franjo Nádasdy bio osobito zainteresiran da mladi Drašković sluša *jus patrium* pa mu je našao privatnog učitelja koji će ga podučavati godinu dana, a Draškoviću je naložio da mu javlja svoj napredak.⁴⁷ Kako bi bio siguran u kvalitetu učitelja, detaljno se raspitivao o njima, što saznajemo iz jednog pisma agenta Ugarske kancelarije Antala Pruszkaya kojim je Pruszkay izvijestio Nádasdyja da učitelj ugarskog prava kojeg je angažirao slovi kao stručnjak, ali on je procijenio da je »homo pure theoreticus« jer je počeo podučavati odmah nakon diplome na Trnavskom sveučilištu bez stjecanja praktičnog znanja u upravi ili sudstvu (Khavanova, 2006a: 104–105).

No, niže plemstvo svakako nije bilo u mogućnosti priuštiti si takvo školovanje i tek su rijetki shvaćali školovanje kao ulaganje u kasniju egzistenciju. Kao iznimke mogu se spomenuti braća Nikola i Petar Škrlec. Nikola Škrlec završio je humanističko obrazovanje u Köszegeu, retoriku u Pešti, logiku i fiziku u Beču, a pravo u Bologni i u Egeru. Njegov brat Petar privatno je učio pravo u Beču, a potom i kod Krčelića, a obojica su primali privatne satove prava tijekom svojeg boravka u Beču.⁴⁸ Baltazar Bušić, kasniji kraljevinski protonotar, završio je ugarsko pravo u Trnavi, Nikola Jelačić pravni studij u Egeru, a Ljudevit Marić pravo u Trnavi i Egeru.⁴⁹ Ovdje valja spomenuti i Aleksandra Szécséna, kojega je stric Matija Szécsén,

⁴⁶ Izvješća Josipa Draškovića sa školovanja v. u: MOL – P 507, kut. 30, no. 245.

⁴⁷ MOL – P 507, kut. 30, no. 245, fol. 68.

⁴⁸ O školovanju braće Škrlec v. Shek Brnardić, 2001.

⁴⁹ MOL-MKK-A39, 2147 ex 1770.

vojnici u ličkoj pukovnici, kao neplemića poslao na studij u Beč na učenje prava radi garancije njegove kasnije egzistencije u javnoj službi.⁵⁰ No, takvi su primjeri, s obzirom na broj javnih službenika, u Banskoj Hrvatskoj sve do 1770-ih ipak rijetki. Za službu se do tada ipak tražilo uglavnom tek minimalno gimnazijsko obrazovanje, nešto latinskoga i lijep rukopis. U upravi je svakako najviše vrijedilo iskustvo, a manje su se vrednovala apstraktna teoretska znanja koja su se mogla dobiti na sveučilištu. Na dvoru je općenito vladalo mišljenje da u Hrvatskoj nema mnogo obrazovanih osoba koje bi mogle kvalitetno obavljati javnu službu.⁵¹

Većina nižeg plemstva koja je aspirirala na javnu službu u županijama ipak je teško slala svoje sinove na studij u inozemstvo. Troškovi studiranja bili su enormno visoki: takse za promociju, smještaj, odjeća i školovanje u velikom gradu odnosili su često i više od godišnje plaće (Frijhof, 1996: 287). Veći broj slušača filozofije u Beču može se zahvaliti postojanju Hrvatskog kolegija u Beču koji je održavao Zagrebački kaptol za svoje pitomce, kamo su često odlazili i svjetovni mladići iz Hrvatske, no oni su morali posebno plaćati svoj boravak.⁵² Sličan zavod postojao je i u Bologni, no i on je uglavnom bio namijenjen klericima. Za školovanje u Hrvatskoj, međutim, postojao je niz privatnih zaklada. Još u 17. stoljeću Ivan Zakmardi osnovao je zaklade za obuku gimnazijske mladeži u isusovačkom konviktu sv. Josipa u Zagrebu, osnovao je i pavlinski zavod u Križevcima, a i zakladu za uzdržavanje siromašnih đaka u isusovačkom samostanu u Varaždinu (Cuvaj, 1907: 246–247). Godine 1716. Katarina Bedeković, udovica protonotara Jurja Plemića, osnovala je zakladu od 9.000 forinti za otvaranje katedre kanonskog prava na zagrebačkoj gimnaziji (Dobronić, 2004: 60, 65–66), a i niz drugih privatnika oporučno je ostavljao manje svote kojima bi se školovali siromašniji mladići, iako također uglavnom svećeničkog stala. U drugoj polovini stoljeća i namjene tih zaklada počele su mijenjati, što pokazuje svijest o potrebnom kvalitetnijem svjetovnom obrazovanju. Tako je podban Ivan Bužan 1761. oporučno ostavio glavnica za financiranje pravne škole, no to nikada nije realizirano jer je ostavština razdijeljena njegovim nasljednicima (Klaić, 1996: 100–101). Godine 1770. i

⁵⁰ Molbu Szécséna za plemstvo v. u: MOL-MKK-A1, 12 ex 1763.

⁵¹ Tako je 1767. Ugarska kancelarija na jedan izvještaj Žigmunda Komáromyja o inspekciji gradskih magistrata napisala kraljici sljedeće mišljenje: »... U Hrvatskoj općenito nedostaje sposobnih i vještih subjekata, tako da se čak i za županijske službe, koje nadmašuju gradske i po časti i po koristi, jedva pronađu ljudi sposobni za službu pa se cijelo znanje ljudi u javnoj službi sastoji od malo čitanja i pisanja ...« – MOL-MKK-A1, 610 ex 1768.

⁵² O Hrvatskom kolegiju u Beču v. Dočkal, 1996.

Ivan Juršić ostavlja novac »*pro erudienda Patriae hujus nobili juventute*«,⁵³ a prefekt varaždinske županije 1776. o svojem je trošku opremio gimnaziju spravama, strojevima za predavanje matematike, zemljovidima i knjigama (Cuvaj, 1907: 406).

Odlučujući će poticaj za školovanje nižeg plemstva ipak dati Marija Terezija. Od 1750-ih, usporedo s osnutkom državnih visokih škola, kraljica uvodi i praksu davanja kraljevskih stipendija, koje su trebale potaknuti ne samo plemstvo da studira nego i prihvaćanje novoosnovanih instituta od strane javnosti i osigurati poseban poticaj, a time i društveni ugled kategorijama plemstva koje žele ući u javnu službu. Kriteriji dodjeljivanja tih stipendija bili su miješani: s jedne strane kriterij je bio *consolatio*, tj. davanje financijske podrške onima kojima je ona zaista bila i potrebna, a s druge se strane velika pažnja pri ocjenjivanju aplikanata pridavala i za slugama njihovih otaca pa je tako stipendija za njihove sinove bila i vrsta nagrade za njihove zasluge u javnoj službi (Khavanova, 2006a: 102–103). Davanjem takvih stipendija bečki je dvor vidio i korist, osobito u politici prema Ugarskoj. Tako je tijekom rasprava o potrebi reforme pravnih studija u Ugarskoj sredinom 1760-ih kao jedno od sredstava osmišljen i osnutak 12 godišnjih stipendija za mladiće iz Ugarske i Erdelja (u što se ubrajala i hrvatska mladež) koji su željeli studirati političko-kameralne znanosti kod Sonnenfelsa, s objavom da će upravo ti mladići imati prednost pri dobivanju službe. Od takvoga se poteza mnogo očekivalo, o čemu svjedoči Barić.⁵⁴

No, za dodjeljivanje stipendija za visokoškolske zavode u Beču nalazi se i primjera otprije. Godine 1753. Marija Terezija odlučila je da se 12 mladića iz Mađarske i Hrvatske može školovati u Beču u Chaosovoj zakladi pa su tako i hrvatski staleži obaviješteni da preko Ugarske kancelarije jave

⁵³ MOL-MKK-A39, 3847 ex 1770.

⁵⁴ »... time će se uništiti republikanski principi, a [ugarsko plemstvo] prosvijetliti kako da bolje iskoristi velike prednosti tih zemalja koje im je Bog podario. Ugarska i erdeljska nacija imaju mnogo prirodnog razuma, pa će najbrže i najsigurnije moći biti vodene konačnom cilju razumnim zaključcima na kojima počivaju policijska i kameralna znanost. Po mojem mišljenju, Austrijska Monarhija sada mora tražiti i naći rast svoje moći upravo u tome da se ta velika i tako plodna ugarska zemlja postavi u dobro stanje i da tamošnji narod upozna dužnosti jednog dobrog građanina države ... i da dobije saznanje o tome što jedan građanin duguje vladaru države, drugom građaninu i samom sebi te spozna kakve štetne posljedice ima zloupotreba slobode i vlastelinskih prava ne samo za državu nego i za svakog člana države, jer je upravo ta zloupotreba javni pokazatelj nedostatka uvida i spoznaje vlastitog dobra. ÖstA-HHStA-KA, Staatratsakten 1766: 1310. Objavljeno u: Ember, 1960: 167.

svoje kandidate.⁵⁵ Očito da taj postupak nije naišao na recepciju u Hrvatskoj, jer se ne javljaju ni kandidati, ali ni završeni studenti tog konvikta. Svojevrsni poticaj kraljica je pružila i 1756., kada je iz erara odlučila dati subvenciju na plaće podbana i protonotara pod uvjetom da uzdržavaju i školuju nekoliko sinova domaćih plemića (Krčelić, 1952: 270). U rujnu 1767. Hrvatsko kraljevsko vijeće izvijestilo je sve županije o zakladi koju je Marija Terezija osnovala za školovanje mađarske i hrvatske mladeži u plemićkom konviktu u Vácu, tražeći županije da to objave i pošalju molbe kandidata.⁵⁶ Taj su put kraljevske stipendije probudile jaku kompeticiju: već dva dana nakon objave mandata Vijeću je pristigla molba Marije Arbanas koja je preporučila svojega sina Jurja za stipendiju jer nije imala druge mogućnosti školovanja.⁵⁷ Do kraja rujna primljeno je još desetak molbi, od kojih je po preporuci Vijeća Marija Terezija odlučila podržati Jurja Jagušića, Jurja Arbanasa, Ivana Juršića i Ivana Vukmanića.⁵⁸ Dvije godine poslije Marija Terezija, na prijedlog Ugarske kancelarije, odredila je i stipendije za kameralni studij u Szencu sinovima komorskih službenika »ako su dobroga kapaciteta i plemeniti ili služe bar 20 godina«.⁵⁹ Sljedećih godina stoga mnogi komorski službenici upućuju molbe za stipendije, od njih i Terezija Hohenreiter, udova Josipa Hohenreitera koji je 35 služio u komorskoj upravi u Vidovcu, koja je preporučila sina Leopolda, te blagajnik tridesetničkog ureda u Slavonskom brodu Karlo Schmidt d'Ehrenberg za najmlađeg sina.⁶⁰

Stipendije za Sonnenfelsov studij predviđene su već 1765. i za Bansku Hrvatsku, ali su se počele dijeliti tek 1767., i to ukupno 12 stipendija za mladiće iz Mađarske, Hrvatske i Erdelja. Nema podataka da su se hrvatski mladići prijavljivali za te stipendije, no nakon osnutka Kameralnog studija u Varaždinu osnovano je devet stipendija za studente toga studija koje su se redovito koristile. Stipendije su se prema odredbi Marije Terezije o osnutku studija davale »radi pružanja poticaja za natjecanje« onima koji se osobito istaknu u studiju, i to za onoga tko pokaže najviše znanja stipen-

⁵⁵ HDA-1, kut. 34, fasc. 57, 88 ex 1753.

⁵⁶ HDA-32, kut. 3, no. 12 ex actis gen. congr. 15. rujna 1767.

⁵⁷ HDA-12., serija 12.1, knj. VIII/1, str. 67.

⁵⁸ HDA-12., serija 12, knj. VIII/1, str. 83, 192.

⁵⁹ ÖStA-FHKA-CU, Fasc. r. Nr. 787, Subd. 1.: Stiftungen 1768.-1770., 98 ex Jan 1769, fol. 273.-277.

⁶⁰ ÖStA-FHKA-CU, Fasc. r. Nr. 787, Subd. 1.: Stiftungen 1768-1770., 82 ex Oct 1769, fol. 320.-338.

dija je iznosila 100 forinti, za sljedećega 80 forinti, a za sedam sljedećih 60 forinti.⁶¹ Profesor Barić redovito je slao izvješća Vijeću s rang-listom studenata, a isto je činio i savjetnik Vijeća koji je po dužnosti prisustvovao ispitima. Popis studenata Vijeće bi slalo u Beč i Marija Terezija redovito je davala stipendije, sve do 1776. kad su nakon uvođenja državne uprave u školstvo ukinute i sve stipendije. Iako je kriterij za dobivanje stipendije bio uspjeh u studiju, one su se ipak dodjeljivale samo onima kojima su zaista bile i potrebne: tako je 1770. Marija Terezija odbila dati stipendiju Josipu Draškoviću koji se istaknuo u učenju, naglasivši da je stipendije namijenila samo siromašnim studentima (Bayer, 1996: 167).

Prijedlozi za stipendije otkrivaju i sastav i broj studenata na Kameralnom studiju. Inicijalno je studij bio vrlo dobro prihvaćen: u siječnju 1770. ban je izvijestio Ugarsku kancelariju da studij dobro napreduje i da ga na zadovoljstvo profesora pohađa čak 19 studenata.⁶² Iz prvog popisa studenata očito je da su se na studij odlučili prijaviti oni koji su već mnogo uložili u školovanje ili već rade u javnoj službi, a kroz studij su željeli naučiti i upravnu praksu. Tako se kao studenti te godine spominju grof Josip Drašković, posinak bana Nádasdyja, koji je tada već završio Terezijanum, sin nekadašnjega podbana Ivan Bužan, koji je prije studirao filozofiju u Grazu i pravo u Beču, Ljudevit Marić, koji je već imao završeno pravo u Trnavi i u Egeru te je radio kao bilježnik Sudbenog stola, Ignjat Kiss, plemić iz Veszpremske županije, koji je završio pravo u Egeru te prošao i jednu godinu patvarije, Andrija Lučić iz Bačke županije koji je završio tri godine patvarije u Pešti, pisar u Hrvatskom kraljevskom vijeću Josip Vitéz, tada već u poznijim godinama, Kazimir Hohenreiter iz Križevačke županije, Georgius Gendöcz iz Veszpremske županije, Mihael Lakić iz županije Eisenstadt te Angelus Grazy iz Venecije.⁶³

Iz navedenog je popisa očito da je studij imao regionalni značaj, ali i da su se kao studenti prijavljivali mladići iz svih slojeva društva i da im to nije jedino školovanje. No, s vremenom će broj studenata početi opadati. U listopadu 1772. Adalbert Barić javio je dvoru da studij postoji već tri godine, no ne može se pohvaliti većim brojem studenata: u prvoj godini završilo ih je deset, u drugoj pet, a u trećoj ima tek trojicu studenata. Zbog toga je molio da se njegova katedra premjesti u neki od mađarskih

⁶¹ Kraljičin billiet grofu Schlicku, 15. srpnja 1769. ÖStA-FHKA-CU, Fasc. r. Nr. 607. Subd. 2, 103exJul. 1769, fol. 413r; objavljeno u: Khavanova, 2006b: 438.

⁶² MOL-MKK-A1, 57 ex 1770.

⁶³ HDA-12, F 46/1770. Objavljeno u: Bayer, 1972: 282–284.

gradova ili na Terezijansku akademiju u Vác, ali ne i u Zagreb, jer se po njegovu mišljenju time ne bi povećao broj studenata, budući da »u cijeloj Hrvatskoj ima mali broj mladeži sposoban za političke znanosti«. ⁶⁴ Marija Terezija je prema prijedlogu Ugarske kancelarije ipak odlučila studij prebaciti u Zagreb, jer je za uzrok malog broja studenata okrivljen nedostatak gimnazije u Varaždinu, gdje mladež nije imala prilike završiti humaniora kao u Zagrebu. Od preseljenja studija u Zagreb zaista se primjećuje i veći broj studenata. Dok su 1772. stipendije dobila samo dvojica studenata, Franjo Završki i Matija Teržić, od 1773. sva su mjesta za stipendije redovito popunjena. ⁶⁵ No, u isto je vrijeme očito da su kasniji studenti imali mnogo manje prethodnog obrazovanja i da su bili mnogo nižeg društvenog statusa nego što su to bili studenti prve godine rada studija.

Primjer djelovanja Kameralnog studija u Varaždinu pruža dobar uvid u pokušaj formiranja politike prijma javnih službenika u službu na temelju njihovih kvaliteta kao studenata. Pri osnutku Kameralnog studija osobito upada u oči povezanost studija s tadašnjom upravnom strukturom – već je u samoj odredbi o osnutku Marija Terezija odredila da će studij imati sjedište u Varaždinu sve dok tamo bude i Hrvatsko kraljevsko vijeće, što ipak nije bio slučaj. S druge strane, kao što je 1766. odredila da profesori bečkih fakulteta dvoru dostavljaju popis studenata koji su se osobito isticali, ⁶⁶ tako je odredila i da jedan od savjetnika Vijeća uvijek prisustvuje ispitima i dvoru podnosi izvještaj o napretku pojedinih studenata te »podrobne podatke o kakvoći i ustanovljenom napretku toga studija«. ⁶⁷ I Barić je redovito pisao izvještaje Vijeću o napretku studenata, koji su se prosljeđivali Mariji Tereziji, prvenstveno iz razloga kako bi se pravedno mogle odrediti poticajne stipendije, ali i da se prate potencijalni kandidati za javnu službu. Školovani službenici osobito su bili potrebni za rad Hrvatskog kraljevskog vijeća, jer je u unutarnjoj organizaciji Vijeća već provedena specijalizacija posla, za što su se nužno tražili stručnjaci, osobito oni za financije i za gospodarstvo, ali i službenici s tehničkim znanjima.

I kasnije karijere pojedinaca koji su ulagali u svoje obrazovanje pokazuju da je njihovo ulaganje bilo plodonosno. Pavao Rauch, sin podbana Ivana Raucha, koji je u Beču učio filozofiju te municipalno ugarsko pravo

⁶⁴ MOL-MKK-A39, 4855 ex 1772.

⁶⁵ HDA-12., serija 12.1, knj. VIII/8, sjednica od 9. rujna 1774. (bez pag.); knj. VIII/9, sjednica od 5. rujna 1775. (bez pag.); MOL-MKK-A39, 4788 ex 1776.

⁶⁶ K. k. Theresianisches Gesetzbuch, sv. V., 1766-1769: no. 838, str. 71–72.

⁶⁷ HDA-12, A77/1769.

i građansko pravo, izabrao je vojnu karijeru i 1762. postao pukovnik u Banskoj krajini. Braća Petar i Nikola Škrlec imali su vrlo bogatu karijeru u javnoj službi: Petar je bio tajnik ugarskoga kancelara, potom do svoje smrti 1763. i kraljevinski protonotar, a Nikola Škrlec napredovao je od fiškala u Ugarskoj komori preko službi bilježnika, prisjednika Sudbenoga stola, kraljevinskog blagajnika i protonotara do savjetnika u Hrvatskom i Ugarskom namjesničkom vijeću, a potom i do službe velikoga župana Zagrebačke županije. Mnogo manje poznata, ali ne i mnogo skromnija, jest karijera Aleksandra Szécséna. Otkad je sa stricem dobio plemićki list, djelovao je kao zamjenik bilježnika Zagrebačke županije do imenovanja za tajnika Vijeća 1767. Godine 1774. izabran je za prisjednika Banskoga stola, a 1782. i za savjetnika Namjesničkog vijeća, da bi 1790. postao i zamjenik predsjednika Namjesničkog vijeća, a 1798. dobio i grofovski naslov, dok će njegov sin Nikola biti i veliki župan Požeške županije.⁶⁸ Mnogima je i Kameralni studij pomogao da dobiju službu ili napredovanje u Hrvatskom kraljevskom vijeću: godine 1773. kao pisar u Vijeće je primljen Ivan Lakitić, koji je 1771. slušao Baričeva predavanja, da bi 1779. kao jedan od rijetkih bio prebačen u Namjesničko vijeće.⁶⁹ Pisar Ignjat Kovacsoczy nakon završetka Kameralnog studija 1770. postao je koncipist, 1777. ekspeditor, 1780. bilježnik Sudbenoga stola, a 1782. i prisjednik,⁷⁰ dok je koncipist Josip Vitez ubrzo nakon studija promoviran u zamjenika zapisničara, potom u ekspeditora, a 1782. i registratora pri Namjesničkom vijeću.⁷¹

No, mnogi primjeri pokazuju da isključivo kvalitetno školovanje nije uvijek osiguravalo prijam u javnu službu ili napredak u karijeri – osobito u visokim službama namijenjenima utjecajnijim velikaškim obiteljima, pri čemu su tradicionalni obrasci obiteljskih zasluga i dalje bili vrlo jaki.⁷² Sve veći broj studenata na visokim školama neminovno je doveo i do neizvjesnosti u zapošljavanju, zbog čega se i mnogim studentima Kameralnog studija u Varaždinu nakon završetka studija gubi trag. Ubrzo nakon otvaranja no-

⁶⁸ HDA–1, kut. 48, no. 49 ex 1766.; ÖStA-FHKA-CU, Fasc. r. Nr. 148/1, 95 ex Dez 1774, fol. 316–322. i 148/4, subd. 4, 121 ex Nov 1774., fol. 46–55; Ember, 1940: 197, 203.

⁶⁹ ÖStA-FHKA-CU, Fasc. r. Nr. 148/1, 153 ex Jun 1773, fol. 296–300; 157 ex Nov 1782, fol. 542–566.

⁷⁰ ÖStA-FHKA-CU, Fasc. r. Nr. 148/1, 67 ex Mart 1770, fol. 110; Fasc. r. Nr. 148/2, 86 ex Sept 1780, fol. 319–325; 142 ex Mart 1782, fol. 355–358.

⁷¹ HDA-12, serija 12.1 (Protocolla Sessionum), knj. VIII/4 (1770.): 361; Gy. EM-BER, *A M. Kir. Helytanótánács*: 220.

⁷² O modelima zapošljavanja u javnoj službi usp. Horbec, 2009: 328–350.

vih studija za javnu upravu 1771. Sonnenfels je kritizirao sustav školovanja tvrdeći da »umjesto da škole daju službama potreban broj ljudi, stvaraju se službe kako bi se zbrinulo mnoštvo studenata« (Heindl, 1991: 93). Snažna kompetencija za prijam u službu tada je već bila općeuropski trend, pa je već 1748. u Njemačkoj Johann Christian Krüger objavio komediju *Kandidati, ili načini kako doći do službe* u kojoj scenu postavlja oko dobivanja jednog savjetničkog položaja i prikazuje borbu između školovanog i sposobnog tajnika i grofa koji je platio pisanje disertacije.⁷³ Da je konkurencija bila jaka i u Monarhiji, pa i u Hrvatskoj, dokazuje primjer Josipa Voltiggija, autora *Ričoslovnika*, njemačko-talijansko-hrvatskoga rječnika, koji ni nakon završenoga Kameralnog studija u Zagrebu i Pravnoga fakulteta u Beču nije uspijevao dobiti namještenje. Stoga se u svojim *Bečkim pismima* obratio imaginarnom dvorskom savjetniku sljedećim riječima:

»Gospodine dvorski savjetniče! Dajem Vam vjeru da neću više zaći ni u Vašu kuću ni u Vaš odjel. Četrnaest je mjeseci već prošlo otkako mi gomilate patnju na patnju. Vama kao savjetniku i izvjestitelju stalno su prispijevale moje molbe što sam ih podastirao uzvišenom vladaru da bih dobio kakvo god namještenje, pa makar bilo i za pisara. Rekao sam Vam tko sam, kakvog sam značaja, kakve sam nauke svršio, koje jezike naučio, kakvo iskustvo stekao. Zatim sam Vam skromno nadodao da sam po naravi veseo, otvoren, miroljubiv, snažan, radišan i zahvalan onome tko mi učini dobro, ali nemam novca da ga darujem, da sam bez prijatelja, bez potpore ženske naklonosti, izvan stranaka, nesposoban da sam sebi otvorim put podlim laskanjem; da bi mi zato jedino Vaša vrlina i dužnost Vaše službe mogle pomoći. Vi ste me zapravo uvijek zavaravali poluobećanjima svoga visokog okrilja, iako nikada ništa niste izvršili. Konačno sam se umorio od djetinjastih izgovora, isprika i odlaganja, da Vam više ne vjerujem ni jednoga slova!« (Volčić, 1981: 50–51.)

7. Zaključak

Razvojem javne uprave ranonovovjekovnih apsolutnih monarhija, institucionalizacijom vlasti koja djeluje u ime suverenoga vladara te sve snažnijim

⁷³ *Die Candidaten, oder: Die Mittel zu einem Amte zu gelangen*. Krüger (1748). Cjeloviti tekst drame v. na <http://www.zeno.org/Literatur>. (datum pristupa: 3. listopada 2009.). Usp. i Hattenhauer, 1980: 95–96.

intenzitetom državnoga angažmana u gospodarskoj i društvenoj domeni do kraja 18. stoljeća javna se uprava afirmira kao posao specijaliziranih stručnjaka, a daljnje funkcioniranje države postaje nezamislivo bez formiranja korpusa profesionalnih javnih službenika kao nosioca državnih poslova. Interes prema otvaranju novih mogućnosti i osmišljavanju metodologije obrazovanja javnih službenika u ranome se novom vijeku jasno isticao u raspravama o položaju javnih službenika, njihovim ovlastima i dužnostima te odnosu prema vladaru, lokalnim staležima i javnosti općenito. Isticane potrebe državne uprave za specijalnim pravnim, ali i ekonomskim i tehničkim znanjima neminovno su rezultirale rastućom brigom za njihovo podučavanje, a mogućnost konkretne aplikacije tih znanja i naglim razvojem znanstvenih disciplina koje se bave upravom, njezinom organizacijom i funkcioniranjem. Rezultat takvoga razvoja jesu i usmjerenja tadašnjih sveučilišta, kao i niz novih visokoškolskih ustanova namijenjenih ponajprije školovanju javnih službenika, koje su se od početka 18. stoljeća pod pokroviteljstvom vladara počele otvarati diljem Europe, pa tako i u Habsburškoj Monarhiji i u Banskoj Hrvatskoj.

Pri osmišljavanju metodologije školovanja budućih javnih službenika primjenjuje tadašnjim zahtjevima rastuće državne moći upravo vladarevo pokroviteljstvo postaje presudno, i to u nekoliko aspekata. S jedne strane, postavlja se imperativ *kontrole* – kako kontrole materije koja se podučava, tako i kvalitete rada profesora i studenata. Zbog toga se kao primarni cilj reformi visokoga školstva nameće marginalizacija utjecaja crkvenih struktura u školstvu – u Habsburškoj Monarhiji to je prvo postignuto osnutkom paralelnih institucija, kao što su bile tadašnje plemićke akademije, a potom i direktnim zadiranjem u upravu pojedinih fakulteta, da bi ukinućem isusovačkoga reda i organizacijom državnoga školstva visoko školstvo u potpunosti bilo implementirano u upravni sustav. Nadalje, značajna je tendencija isticanje *korisnosti* obrazovnog sustava – cilj obrazovanja postaje formirati sposobne i kvalitetne službenike. Ta je tendencija neodvojiva od ekstenzije zadataka javne uprave, s jedne strane snažnije usmjerene na poticanje gospodarskoga rasta zemlje, a s druge podvrgnute specijalizaciji i rutinizaciji poslova. Kao rezultat toga primjećuje se intenzivnije angažiranje javnih službenika sa specijalnim znanjima – kartografa, geodeta, računovođa i ostalog kancelarijskog osoblja te drugih, ali ujedno i naglašavanje potrebe njihova osposobljavanja uvođenjem praktičnih vještina u obrazovni sustav, kao što su to bile matematika, arhitektura, računovodstvo ili ekonomija. Napokon, s obzirom na to da se pravno obrazovanje smatralo temeljnim kriterijem sposobnosti javnoga službenika, osobita se važnost pridavala kontroli podučavanja prava na sveučilištima u državi te

isticanju neovisnosti i nepovredivosti vladareva suvereniteta, što je postignuto angažiranjem pravnih stručnjaka te uvođenjem kolegija javnoga prava, državnoga prava, prirodnoga prava ili političko-kameralnih znanosti. Osnovni cilj takve intervencije bio je ne samo pripremiti buduće javne službenike za zahtjeve državne uprave nego i usaditi im nove predodžbe prava u skladu s prihvaćenom koncepcijom na dvoru, čime je obrazovanje budućih pravnika postalo metodom političke discipline i garantom lojalnosti javnih službenika.

Hrvatsko visoko školstvo svakako je mnogo profitiralo regulacijama provedenim u drugoj polovini 18. stoljeća: u Varaždinu je otvoren Studij političko-kameralnih znanosti utemeljen na modelu istovrsnoga studija na Bečkome sveučilištu, medicinsko osoblje upućivalo se na studij i tečajeve u Beč kao središte medicinskoga obrazovanja za srednju Europu, osnovana je Zagrebačka akademija s Teološkim, Filozofskim i Pravnim fakultetom, u potpunosti uređena prema u Monarhiji važećim kriterijima, te se neprestano kontrolirala kvaliteta studija. Utiske o neobrazovanim javnim službenicima Banske Hrvatske – ovdje ponajprije mislim na citirane riječi Baltazara Adama Krčelića i Ugarske kancelarije – zamijenila je ipak obrazovana politička elita koja će u narednom razdoblju predstavljati Bansku Hrvatsku unutar Monarhije. Veliku zaslugu u tome svakako ima rad Hrvatskog kraljevskog vijeća – ne samo zbog svojeg angažmana na napretku školstva nego i zbog uvođenja novih kriterija u upravnu praksu Banske Hrvatske, uz koje su se neminovno nametnuli i novi kriteriji u kvalifikaciji javnih službenika.

Arhivska građa

DAZ-819. Državni arhiv u Zagrebu, fond obitelji Bušić

HDA-1. Hrvatski državni arhiv, Acta Congregationum Regni

HDA-12. Hrvatski državni arhiv, Acta Consilii Regii Croatici

HDA-12., serija 12.1 Hrvatski državni arhiv, Consilium Regium Croaticum; Protocolla sessionum

HDA-32. Hrvatski državni arhiv, Comitatus Varasdinensis

K. k. Theresianisches Gesetzbuch. Sv. 1.–8. Wien, Johann Georg Ritter v. Mößle, 1792.

MOL-MKK-A1. Magyar Országos Levéltár (Mađarski državni arhiv), Magyar Királyi Kancellária (Ugarska kancelarija), fond Originales referedae

MOL-MKK-A39. Magyar Országos Levéltár, Magyar Királyi Kancellária, fond Acta Generalia

- MOL-P245. Magyar Országos Levéltár, privatni fond Pál Festetics
MOL-P507. Magyar Országos Levéltár, fond obitelji Nádasdy
ÖStA-FHKA-FA. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Finanzarchiv
ÖStA-FHKA-CU. Österreichisches Staatsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Camerale Ungarn
ÖStA-HHStA-KA. Österreichisches Staatsarchiv, Haus- Hof- und Staatsarchiv, Kabinettsarchiv; Staatsrat
ZHS. Zaključci Hrvatskog sabora. Sv. I.–IX. Prir. J. Buturac et al. Zagreb: Arhiv Hrvatske, 1958.–1974.

Literatura

- Anderson, Perry (1989) *Lineages of the Absolutist State*. London: Verso (¹1974)
- Balázs, Péter (2004) *Generale Normativum in Re Sanitatis 1770*. Orvosok, sebész-mesterek, patikusok, bábák, és a járványügy a XVIII. század magyar jogalkotásában. Budapest–Piliscsaba: MTI
- Bayer, Vladimir (ur.) (1972) *Varaždin u XVIII. stoljeću i političko-kameralni studij*. Zagreb–Varaždin: Zrinski
- Bayer, Vladimir (1996) *Osnivanje Pravnog fakulteta u Zagrebu (god. 1776.) i njegovo definitivno uređenje (1777. god.)*. U: *Pravni fakultet u Zagrebu. Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta, sv. I*. Zagreb: Pravni fakultet
- Behrens, Catherine B. Abigail (1985) *Society, Government and the Enlightenment. The Experiences of Eighteenth-Century France and Prussia*. New York: Harper & Row
- Brewer, John (1989) *The Sinews of Power. War, Money and the English State 1688–1783*. London: Unwin Hyman
- Bognár, Krisztina (2002) *A Nagyszombati Eggyetem fokozatot szerzett hallgatói 1635–1777 (=Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 25)*. Budapest: ELTE Lvt.
- Bognár Kissné, Krisztina (2004) *Magyarországi diákok a Bécsi tanintézetekben 1526–1789. (=Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13)*. Budapest: ELTE Lvt.
- Buntak, Franjo (1996) *Povijest Zagreba*. Zagreb: Nakladni zavod Matice hrvatske
- Conring, Herman (1652) *Exercitatio politica de boni consilarii in republica munere*. Helmstedt
- Csizmadia, Andor (1968) *Der Unterricht des Heimatrechtes in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts und die Jurisprudentia practica von István Huszty*. U: *Martin Vietor et al. (Hg.) Die Juristische Bildung in der Slowakei und Ungarn bis zum Jahre 1848. Materialien der IX. tschechoslowakisch-ungarischen*

- Rechtshistorikerkonferenz, Smolenice 10–12. XI. 1966. Bratislava: Slov. ped. nakl.
- Cuvaj, Antun (1907) Građa za povijest školstva Kraljevina Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas, knj. I. Zagreb
- Degré, Alajos (1968) Die Einführung der Advokatenprüfung und deren Einfluss auf die Juristenbildung in Ungarn. U: Martin Vietor et al. (Hg.) Die Juristische Bildung in der Slowakei und Ungarn bis zum Jahre 1848. Materialien der IX. tschechoslowakisch-ungarischen Rechtshistorikerkonferenz, Smolenice 10.–12. XI. 1966. Bratislava: Slov. ped. nakl.
- Dobronić, Lelja (2004) Zagrebačka akademija. Visokoškolski studiji u Zagrebu 1633.–1874. Zagreb: Dom i svijet
- Dočkal, Kamilo (1996) Hrvatski kolegij u Beču 1624–1784. Wien–Zagreb: Hrvatski povijesni institut u Beču
- Drummer v. Pabenbach, Mattheus (1654) Der Volkommene Regiments- und Stads-Beampte. Wien: Johann Jakob Kurner.
- Ember, Győző (1940) A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története 1724–1848. Budapest: M. Kir. Országos Levéltár
- Ember, Győző (1959) Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761–1768. Acta historica Academiae scientiarum Hungaricae, no. VI.
- Ember, Győző (1960) Der österreichische Staatsrat und die ungarische Verfassung 1761–1768. Acta historica Academiae scientiarum Hungaricae, no. VII.
- Fallenbüchl, Zoltán (1983) Die Entwicklung der Inteligenzberufe in Ungarn im 18. und am Anfang des 19. Jahrhunderts. Anzeiger der philosophisch-historischen Klasse der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, no. 120.
- Fallenbüchl, Zoltán (1984) Ungarische Staatswissenschaft und Beamtenausbildung im 18. Jahrhundert. U: Erk Volkmar Heyen (Hg.) Wissenschaft und Recht der Verwaltung seit dem Ancien Régime: europäische Ansichten (=Ius commune. Sonderhefte 21). Frankfurt am Main: Klostermann
- Fallenbüchl, Zoltán (1989) Mária Terézia magyar hivatalnokai. Budapest, KSH
- Fallenbüchl, Zoltán (1996) A harmincadvám-igazgatás tisztviselői a XVIII. századi Magyarországon. U: Mária Visi Lakatos (ur.) Tanulmányok Dányi Dezső 75. születésnapjára. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal
- Fináczy, Ernő (1899) A magyarországi közoktatás története Mária Therésia korában, sv. I. Budapest: M. T. Akad.
- Finer, Samuel Edward (1999) The History of Government from the Earliest Times. Sv. III.: Empires, Monarchies and the Modern State. Oxford: Oxford University Press
- Frijhof, Willem (1996) Grundlagen. U: Walter Rüegg (Hg.) Geschichte der Universität in Europa. Band II.: Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800). München: Beck
- Georgescu, Vlad (1971) Political Ideas and the Enlightenment in the Romanian Principalities, 1750–1831. New York: Columbia University Press

- Gerloff, A. Wolfgang (1937) *Staatstheorie und Staatspraxis des kameralistischen Verwaltungsstaates*. Breslau: M. & H. Marcus
- Germanum Philoparcum [Schwesen, Christian Heinrich] (1701–1752) *Der kluge Beamte oder Informatorium juridicum officiale [...]*. Sv. I.-VII. Nürnberg: Joh. Hoffmans Seel. Erben
- Gleisinger, Ladislav (1974) *Utjecaj Beča i njegove medicinske škole na razvoj medicine u Hrvatskoj*, *Acta historica medicinae, pharmaciae, veterinae*, god. XIV., br. 1.
- Grimm, Gerald (1987) *Die Schulreform Maria Theresias 1747–1775: das österreichische Gymnasium zwischen Standesschule und allgemeinbildender Lehranstalt im Spannungsfeld von Ordensschulwesen, thesesianischem Reformabsolutismus und Aufklärungspädagogik (=Aspekte pädagogischer Innovation 10)*. Frankfurt am Main: Peter Lang
- Hammerstein, Notker (1985) *Besonderheiten der Österreichischen Universitäts- und Wissenschaftsreform zur Zeit Maria Theresias und Josephs II.* U: Richard G. Plaschka et al. (ur.) *Österreich im Europa der Aufklärung. Kontinuität und Zäsur in Europa zur Zeit Maria Theresias und Josephs II.*, sv. II. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften
- Hattenhauer, Hans (1980) *Geschichte des Beamtentums (=Handbuch des Öffentlichen Dienstes 1)*. Köln, Berlin, Bonn, München: Carl Heymanns Verlag
- Heilau, Zsuzsanna (2006) *Külföldi hallgatók magyar felsőoktatási intézményekben*. Sv. I. 1635–1919. (=Felsőoktatástörténeti kiadványok – új sorozat 3). Budapest: ELTE Lvt.
- Heindl, Waltraud (1991) *Gehorsame Rebellen. Bürokratie und Beamte in Österreich 1780 bis 1848*. Wien-Köln-Graz: Böhlau
- Herkov, Zlatko (1968) *Kraljevsko vijeće za kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju*, *Odvjetnik*, god. XVIII., br. 8.
- Herkov, Zlatko (1985) *Iz povijesti javnih financija, financijskog prava i razvitka financijske znanosti Hrvatske od početka 16. stoljeća do polovice 19. stoljeća*. Zagreb: Pravni fakultet
- Holtz, Sabine (2002) *Bildung und Herrschaft. Zur Verwissenschaftlichung politischer Führungsschichten im 17. Jahrhundert (=Schriften zur südwestdeutschen Landeskunde 32)*. Leinfelden-Echterdingen: DRW Verlag
- Horbec, Ivana (2007) *Stvaranje jedne institucije prosvijećenog apsolutizma: Kraljevsko vijeće za Kraljevine Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju*. U: Nikola Škrlec Lomnički 1729–1799, sv. IV. Ur. S. Vranjican. Zagreb: HAZU-HDA-PF-FF
- Horbec, Ivana (2009) *Razvoj uprave i javnih službi Banske Hrvatske u vrijeme vladavine Marije Terezije*. Neobjavljena disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Hrenkó, Pál (1985) *A szenci Collegium Oeconomicumból és a tatai Studium Cameraticumból kikerült geometrák, hidraulák. Hidrológiai tájékoztató*, god. 25., no. 1.
- Jembrih, Alojz (2004) *Varaždinska gimnazija u svjetlu izvješća 1774./75. i ispitnih pitanja iz hrvatske povijesti*, *Kaj*, god. XXXVII, br. 4.–5.

- Khavanova, Olga (2006a) *Official Policies and Parental Strategies of Educating Hungarian Noblemen in the Age of Maria Theresia*. U: Ivo Cerman, Lubos Velek (eds.) *Adelige Ausbildung. Die Herausforderung der Aufklärung und die Folgen*. München: Martin Meidenbauer
- Khavanova, Olga (2006b) *Адалберт Барич: От студента в Вене до профессора в Загребе*. *Славянский Альманах*, god. 2006.
- Klaić, Vjekoslav (1996) *Preteče Sveučilišta*. U: *Pravni fakultet u Zagrebu. Prilozi za povijest katedri i biblioteke Fakulteta*, sv. I. Zagreb: Pravni fakultet
- Klingenstein, Grete (1976) *Despotismus und Wissenschaft: Zur Kritik norddeutscher Aufklärer an der österreichischen Universität 1750-1790*. U: Friedrich Engel-Janosi, Grete Klingenstein i Heinrich Lutz (Hg.) *Formen der europäischen Aufklärung: Untersuchungen zur Situation von Christentum, Bildung und Wissenschaft im 18. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik
- Kiss, József Mihály (2000) *Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1715–1789. (=Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 2)*. Budapest: ELTE Lvt.
- Kosáry, Domokos (1987) *Culture and Society in Eighteenth-Century Hungary*. Budimpešta: Corvina
- Kovács, Éva (1983) *Beziehungen von Staat und Kirche im 18. Jahrhundert*. U: Erich Zöllner (Hg.) *Österreich im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*. Wien: Österreichischer Bundesverlag
- Krčelić, Baltazar Adam (1952) *Annuae ili historija 1748–1767*. Prev. V. Gortan. Zagreb: JAZU
- Krüger, Johann Christian (1748) *Die Candidaten, oder: Die Mittel zu einem Amte zu gelangen*. Braunschweig und Hamburg
- Kunisch, Joannes (1999) *Absolutismus. Europäische Geschichte vom Westfällischen Frieden bis zur Krise des Ancien Régime*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht (1986)
- Lesky, Erna (1959) *Österreichisches Gesundheitswesen im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus*. *Archiv für österreichische Geschichte*, sv. 122., knj. 1.
- Matasović, Josip (1923) *Die Briefe des Grafen Sermage aus dem Siebenjährigen Kriege*. Zagreb: Narodna starina
- Maurović, Milivoj (2001) *Notitia de praecipuis officiis regnorum Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae. Kritičke skice iz XVIII. stoljeća o hrvatskoj upravi*. Rad JAZU, br 222; pretisak u: Nikola Škrlec *Lomnički 1729–1799*, sv. 3., ur. E. Pusić et al., Zagreb: HDA-HAZU-FF-PF
- Meehan-Waters, Brenda (1993) *Social and Career Characteristics of the Administrative Elite, 1689–1761*. U: Walter Mckenzie Pinter i Don Karl Rowney (eds.) *Russian Officialdom. The Bureaucratization of Russian Society from the Seventeenth to the Twentieth Century*. London; Chapel Hill: Macmillan: University of North Carolina Press (1980)
- Melton, James Van Horn (1988) *Absolutism and the eighteenth-century origins of compulsory schooling in Prussia and Austria*. Cambridge: Cambridge University Press

- Osterloh, Karl-Heinz (1970) *Joseph von Sonnenfels und die österreichische Reformbewegung im Zeitalter des aufgeklärten Absolutismus. Eine Studie zum Zusammenhang von Kameralwissenschaft und Verwaltungspraxis.* (=Historische Studien 409). Lübeck-Hamburg: Matthiesen Verlag
- Pandžić, Miljenko (1976/7) Naputak za Hrvatsko kraljevsko vijeće iz 1767. g. i nadopuna naputka iz 1770. god. *Arhivski vjesnik*, br. 19./20.
- Pavić, Željko (2003) *Ključni momenti u razvoju upravnog obrazovanja na hrvatskim područjima.* U: Ivan Koprić (ur.), *Modernizacija hrvatske uprave.* Zagreb: Društveno veleučilište u Zagrebu
- Pedersen, Olaf (1996) *Tradition und Innovation.* U: Walter Rüegg (Hg.) *Geschichte der Universität in Europa. Band II.: Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500–1800).* München: Beck
- Rački, Andrija (1927) *Iz prošlosti sušačke gimnazije. Prigodom tristogodišnjice (1627–1927).* Sušak: Primorski štamparski zavod
- Raeff, Marc (1975) *The Well-Ordered Police State and the Development of Modernity in Seventeenth- and Eighteenth-Century Europe: An Attempt at a Comparative Approach.* *The American Historical Review*, no. 80.
- Raeff, Marc (1983) *The Well-Ordered Police State. Social and Institutional Change through Law in the Germanies and Russia, 1600-1800.* New Haven: Yale University Press
- Rosenberg, Hans (1958) *Bureaucracy, Aristocracy and Autocracy. The Prussian Experience 1660–1815* (=Harvard historical monographs 34). Cambridge: Harvard University Press
- Schmitt-Biggemann, Wilhelm (1996) *Human- und Sozialwissenschaften.* U: Walter Rüegg (Hg.) *Geschichte der Universität in Europa. Band II.: Von der Reformation zur Französischen Revolution (1500-1800).* München: Beck
- Scott, Hamish M. (1990) ed. *Enlightened Absolutism. Reform and Reformers in Later Eighteenth-Century Europe.* London: Macmillan
- Shek Brnardić, Teodora (2001) *Formiranje učenih državnih činovnika: braća Petar (1727–1761) i Nikola Škrlec (1729–1799).* U: Nikola Škrlec *Lomnički 1729-1799*, sv. 3., ur. E. Pusić et al., Zagreb: HDA-HAZU-FF-PF
- Sikirić Assouline, Zvezdana (2006) *U obranu hrvatskih municipalnih prava i latinskoga jezika. Govori na Hrvatskom saboru 1832.* Zagreb: Srednja Europa
- Stolleis, Michael (1990) *Staat und Staatsräson in der Frühen Neuzeit. Studien zur Geschichte des öffentlichen Rechts.* Frankfurt am Main: Suhrkamp
- Szabo, Franz A. J. (1994) *Kaunitz and enlightened absolutism 1753.–1780.* New York: Cambridge University Press
- Škrlec, Nikola (1999): *Nikola Škrlec Lomnički 1729–1799*, sv. I. Ur. E. Pusić et al., Zagreb: HAZU, PF
- Tkalčić, Ivan Krstitelj (1888) *O stanju više nastave u Hrvatskoj prije, a osobito za Pavlinah, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti*, knj. 93.
- Tóth, István György (1996) *Der wechselnde Spielraum des ungarischen Adels im 17./18. Jahrhundert.* U: Joachim Bahlcke, Hans-Jürgen Bömelburg, Stän-

- defreiheit und Staatsgestaltung in Ostmitteleuropa. Übernationale Gemeinsamkeiten in der politischen Kultur vom 16.–18. Jahrhundert. Leipzig: Universitätsverlag Leipzig
- Trstenjak, Tonči (1998) Isusovci i gimnazija u Varaždinu. Radovi zavoda za znanstveni rad Varaždin, br. 10/11.
- Vajcik, Peter (1968) Die Ratio Educaionis und das Planum Juridicae Facultatis. U: Martin Vietor et al. (Hg.) Die Juristische Bildung in der Slowakei und Ungarn bis zum Jahre 1848. Materialien der IX. tschekoslowakisch-ungarischen Rechtshistorikerkonferenz, Smolenice 10.–12. XI. 1966. Bratislava: Slov. ped. nakl.
- Varga, Júlia (2004) Magyarországi diákok a Habsburg birodalom kiseb egyetemén és akadémiáin 1560-1789. (=Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 12). Budapest: ELTE Lvt.
- Voltić, Josip (1981) Bečka pisma. Ričoslovník. Prev. Mate Maras, ur. Josip Bratulić (= Istra kroz stoljeća, kolo 3, knj. 18). Pula: Čakavski sabor; Rijeka: »Otokar Keršovani«, Rovinj: Centro di ricerca storiche; Zagreb: Mladost
- Walker, Mack (1978) Rights and Functions: The Social Categories of Eighteenth-Century German Jurists and Cameralists. The Journal of Modern History, vol. 50, no. 2.
- Walter, Friedrich (1938) Die Österreichische Zentralverwaltung. II. Abt.: Von der Vereinigung der Österreichischen und Böhmisches Hofkanzlei bis zur Einrichtung der Miisterialverfassung (1749–1848). Sv. 1/1.: Die Geschichte der österreichischen Zentralverwaltung in der Zeit Maria Theresias (1740–1780). Wien: Holzhausen

TO LEARN ABOUT ADMINISTRATION: EDUCATION OF PUBLIC SERVANTS IN THE 18TH CENTURY

Summary

The paper reassesses the incentives, circumstances, and results of the development of methodology of public servants' education in the 18th century. Basic stimuli for the development of administrative education were the affirmation of the monarch's sovereignty during early modern ages and the expansion of administrative tasks of institutionalised government, which resulted in significant specialisation and professionalisation of public administration. In the process, public administration had become a realm of specialised professionals, while the development of state became unthinkable without the formation of professional public servants as the exponents of state affairs. Along with the need of public administration for legal, financial, and technical knowledge, there appeared a growing concern of individual monarchs for the transfer of such knowledge. Simultaneously, the possibility of concrete application of the knowledge resulted in a rapid development of disciplines dealing with public administration, its organisation, and functioning. The position of public servants, their competences and duties, and their relationship towards the monarch, local social classes and the public became frequent themes of debate in royal courts of that time. An important aspect of those debates was the provision of new educational opportunities for public servants. Developing state administration required a new type of public servant, not just a lawyer with theoretical knowledge and experience acquired by traditional knowledge transfer. The new desirable characteristics of public servants were professionalism, impartiality, legal orientation, and loyalty. In the course of the 18th century, the state entirely took over the burden of public servants' education. Simultaneously, its utilitarian approach stimulated the development of sciences "useful" to the state administration and applicable in real life. One of the results of such development was the orientation of the then universities towards such sciences and the establishment of a number of new higher education institutions primarily intended for the education of public servants, which were founded all over Europe under royal patronage since the beginning of the 18th century. The Habsburg Monarchy and the Kingdom of Croatia–Slavonia were not an exception to these trends.

Key words: the Kingdom of Croatia–Slavonia, the Habsburg Monarchy, 18th century, history of higher education, history of public administration, development of civil service and civil servants